

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Факультет психології

Кафедра соціальної реабілітації та соціальної педагогіки

**Суходольська Олена Сергіївна
СОЦІАЛЬНО - ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА КІБЕРБУЛІНГУ
СЕРЕД ПІДЛІТКІВ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеня: магістр

за спеціальністю 231 «Соціальна робота»

галузі знань 23 Соціальна робота

за освітньо-науковою програмою «Соціальна педагогіка»

Рівень вищої освіти: другий

Науковий керівник:

Доктор психологічних наук, професор

Максимова Наталія Юріївна

Допустити до захисту в ДЕК

Кафедра соціальної реабілітації

та соціальної педагогіки

Завідувач кафедри соціальної реабілітації

та соціальної педагогіки

доктор психологічних наук, професор

Чуйко О.В.

(підпис)

Київ – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ.....	7
1.1.Зміст та види соціально-педагогічної профілактики негативних явищ.....	7
1.2. Поняття «кібербулінг» та його типологія. Причини та особливості виникнення кібербулінгу серед підлітків.....	11
1.3. Протидія кібербулінгу в світовій практиці та Україні.....	23
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ II. УЯВЛЕННЯ БАТЬКІВ ТА РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЩОДО ЯВИЩА КІБЕРБУЛІНГУ ТА ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ.....	29
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження, характеристика вибірки.....	29
2.2. Уявлення батьків щодо явища кібербулінгу серед підлітків.....	32
2.3. Рівень обізнаності педагогічних працівників щодо явища кібербулінгу та його профілактики серед підлітків.....	38
Висновки до розділу 2.....	44
РОЗДІЛ III. МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ	46
3.1. Порівняльний аналіз уявлень батьків та педагогів щодо небезпеки кібербулінгу.....	46
3.2. Модель соціально – педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти.....	49
Висновки до розділу 3.....	54

ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

В сьогоднішні найактивнішими користувачами мережі Інтернет є діти. Згідно з результатами дослідження, що було проведено Proinsight Lab у партнерстві з Уповноваженим Президента України з прав дитини та Міжнародною благодійною організацією «Служба порятунку дітей» 96% дітей у віці 10-17 років постійно користуються інтернетом, з них третина проводить в мережі до 5 годин щодня.

Зараз інтернет став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, їхнім найближчим оточенням. Вони швидко орієнтуються у віртуальному світі, відкривають власні способи використання новітніх можливостей інформаційно-комунікаційних технологій, розвивають нові потреби. У своїх природних експериментах із засвоєння навколишнього середовища діти стикаються з небезпеками і у віртуальному просторі, а батьки цього не помічають.

Технологічні засоби комунікації стали загрозою для сучасних підлітків і суспільства загалом. Іноді наслідки від кібернасильства можуть бути більш негативні, ніж від реального насильства, тому що у віртуального світу немає кордонів, ні просторових, ні часових. Кібербулінг маючи спільні риси із традиційним невіртуальним насильством, його кіберверсія становить унікальний феномен, який став предметом вивчення науковців досить недавно: з появою так званого «інформаційного суспільства», де масово використовуються мобільні комунікативні пристрої та мережу Інтернет.

За даними опитування, представленого сьогодні Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та Спеціальною представницею Генерального секретаря ООН з питань насильства щодо дітей, третина молодих людей у 30 країнах світу стають жертвами онлайн-булінгу, а кожна п'ята молода людина змушена була пропускати заняття в школі через кібербулінг та насильство. В Україні 29% опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття. При цьому тільки 15 % батьків

здогадуються про труднощі, з якими зіштовхуються їхні діти в Інтернеті, і менше половини батьків мають уявлення про елементарні засоби безпеки у мережі Інтернет [9].

У світовій науковій практиці питання прояву та профілактики кібербулінгу розглянули в своїх роботах Л. Найдьонова та О. Барішполець. Ці науковці розглядають кібербулінг з ракурсу медіа-компетентності, а найефективнішим методом профілактики кібербулінгу вважають багаторівневі програми профілактики, які мають охоплювати такі три рівні: загальношкільний, класний і індивідуальний.

На даний момент можна констатувати недостатнє теоретичне та практичне дослідження даного явища з точки зору соціально-педагогічної теорії та практики соціальної роботи. Зокрема недостатньо досліджені питання профілактичних заходів щодо проблеми кібербулінгу у підлітковому середовищі та їх практичної реалізації.

Таким чином, соціальна значущість проблеми кібербулінгу та необхідність її послідовного вирішення на рівні наукової теорії та практики соціальної роботи зумовили вибір теми нашого дослідження: **«Соціально - педагогічна профілактика кібербулінгу серед підлітків»**.

Об'єкт дослідження: соціально – педагогічна профілактика негативних явищ.

Предмет дослідження: соціально-педагогічна профілактика кібербулінгу серед підлітків.

Мета дослідження: розробити модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків.

Згідно з поставленою метою було визначено **основні завдання дослідження:**

1.Розкрити теоретичні підходи до вивчення проблеми соціально-педагогічної профілактики негативних явищ, з'ясувати причини виникнення та різновиди кібербулінгу.

2.Емпірично вивчити ступінь обізнаності педагогів та уявлення батьків щодо кібербулінгу та методів профілактики цього явища.

3.Розробити модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти.

Для вирішення поставленої мети і завдань було використано такі методи наукового дослідження:

- *теоретичні*: аналіз психологічної, соціологічної, педагогічної літератури по досліджуваній проблемі; узагальнення, систематизація наукової інформації.
- *емпіричні*: змістовний аналіз сайтів стосовно безпеки дітей в інтернеті, контент-аналіз текстів спілкування у батьківських групах, анкетування вчителів, анкетування батьків за допомогою сервісу Google Анкети.

Емпірична база дослідження: ПЗЗСО – ліцей «Інтеграл», с. Гатне та Білоцерківська ЗОШ №17 .

Характеристика вибірки: педагогічні працівники (30 осіб) та соціальні педагоги (2 особи), які працюють з дітьми підліткового віку; батьки, які мають дітей підліткового віку (20 осіб).

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

1.1. Зміст та види соціально-педагогічної профілактики негативних явищ.

Перш, ніж розглянути сутність соціально-педагогічної профілактики, визначимося з тлумаченням понять «профілактика» та «соціальна профілактика».

Профілактика (з грец. - «запобіжний») - це система заходів, які спрямовані на запобігання виникнення й поширення негативних явищ.

Під профілактикою також можна розуміти науково обґрунтовані і своєчасно вжиті дії, які націлені на запобігання можливих фізичних, психологічних або соціокультурних відхилень у окремих індивідів та груп ризику; також це збереження, підтримка і захист нормального рівня життя і здоров'я людей; сприяння індивідам в досягненні поставлених цілей і розкриття їх внутрішніх потенціалів [30].

Профілактика базується на своєчасному виявленні та виправленні негативних факторів, а саме: інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, які зумовлюють відхилення в поведінці дітей і молоді, в їхньому психологічному та соціальному розвитку, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля.

Профілактика є складовою частиною будь-якої діяльності. Особливо профілактика є актуальною щодо соціальних проблем та негативних соціальних явищ, запобігти яким часто простіше, ніж подолати їх негативні наслідки [31].

Розкриваючи сутність поняття «соціальна профілактика», ми звернулися до визначення З. М. Шевців, яка зазначає, що: соціальна профілактика – це

діяльність соціального педагога, яка спрямована на запобігання виникненню, поширенню чи загостренню негативних явищ [53]. Вона передбачає виявлення, усунення або нейтралізацію соціальних і психологічних чинників, що призводять до появи та загострення проблеми.

Як стверджує О.В. Безпалько, соціальна профілактика – це напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі [18].

Створення умов для уникнення чи подолання проблем, для повноцінного розвитку і життєдіяльності молодих людей та задоволення ними своїх потреб у такий спосіб, що не призводить до негативних наслідків, є метою соціальної профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі.

Цільовими групами соціальної профілактики негативних явищ виступають як окремі особи, соціальні групи, верстви населення, котрі страждають або можуть постраждати від проблем та негативних явищ, так і ті, що своїми діями, поведінкою, способом життя спричиняють проблеми, а також особи, соціальні групи і організації, від дій яких залежить подолання причин негативних явищ та їх наслідків [31].

Розглянувши зміст понять «профілактика» та «соціальна профілактика», перейдемо до поняття «соціально педагогічна профілактика».

Соціально-педагогічна профілактика - це система заходів соціального виховання, спрямованих на створення оптимальної соціальної ситуації розвитку дітей і підлітків, що сприяють прояву різних видів його активності. Питання соціально-педагогічної профілактики вивчалися такими видатними педагогами, як А.С. Макаренко, С.Т. Шацький та інші. У своїй дослідно-експериментальній роботі вони заклали і розвинули основні принципи, методи і зміст соціально-педагогічної та корекційної роботи з важковиховуваними

дітьми та підлітками, де найважливішим чинником виховної та корекційно-реабілітаційної роботи виступає створене й організоване педагогом виховуюче середовище [18].

Соціально-педагогічна профілактика направлена на зміну різних зовнішніх і внутрішніх факторів та умов соціального виховання або перебудову їх взаємодії. Даний вид профілактики передбачає спрямування соціальним педагогом діяльності на формування позитивного виховного впливу мікросоціуму дитини (педагоги, батьки, родина, група однолітків), на зміну характеру їх відносин, впливу на дитину; на уявлення дитини (підлітка) про оточуючих і взаємини з ними; сприяння зміні позиції дитини (підлітка) у відношеннях в соціумі (сприяння, протидія, бездіяльність) [49].

Також необхідно розглянути види профілактики.

На думку О. В. Безпалько розрізняють загальну та спеціальну профілактику. Загальна профілактика полягає у здійсненні попереджувальних заходів, спрямованих на виникнення певних проблем у майбутньому людини (на попередження негативної ризикованої поведінки підлітків).

Спеціальною профілактикою називається система заходів, спрямованих на попередження та локалізацію конкретних негативних явищ в поведінці людей (профілактика наркозалежної поведінки, профілактика небезпечної статевої поведінки тощо) [7, с.35].

У теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності вже затвердилася трирівнева модель профілактики, кожний рівень якої застосовують залежно від того, на якому етапі розвитку перебуває проблема правопорушень та її вплив на якусь соціальну групу. Первинна профілактика здійснюється з метою попередження проблеми, яка ще не виникла. Первинна профілактика є найбільш масовою, неспецифічною, що використовує переважно педагогічний, психологічний і соціальний вплив.

Її змістом є:

- надання інформації про наслідки асоціальних дій, ризикованої поведінки;
- роз'яснення правових норм відносно різних аспектів асоціальної поведінки;
- популяризація переваг здорового способу життя;
- формування навичок культурного проведення дозвілля;
- створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Вторинна профілактика – сукупність медичних, соціально-психологічних, юридичних та інших заходів, спрямованих на роботу з неповнолітніми, що мають асоціальну та девіантну поведінку (конфліктують з однолітками, систематично пропускають уроки, мають проблеми в сім'ї тощо).

Завдання вторинної профілактики:

- по-перше, розвиток активних стратегій поведінки, що допомагає подолати проблему;
- по-друге, підвищення потенціалу особистісних ресурсів.

Виконання програм вторинної профілактики повинно здійснюватися спеціально навченими професіоналами – соціальними педагогами, а за потребою і психотерапевтами, психологами, педагогами і мережею непрофесіоналів – членів груп само- і взаємодопомоги, консультантами.

Ефект від програм вторинної профілактики більш швидкий, але менш універсальний і діючий, ніж від первинної.

Третинна профілактика виступає як комплекс заходів соціально-психологічного і юридичного характеру, що мають на меті запобігання поновлення девіантної поведінки людиною, Це найбільш слабо розвинений в даний час вид профілактичної діяльності.

Третинна профілактика характеризується переважно індивідуальною і направленою на попередження переходу сформованої проблеми в її більш важку форму, наслідків у вигляді стійкої дезадаптації [7].

Таким чином, соціально – педагогічна профілактика спрямована не лише на попередження проблем і негативних явищ, а й створення умов для повноцінного функціонування суспільства та життєдіяльності окремих осіб. У широкому розумінні соціальна профілактика ставить за мету підвищення якості життя людей, збереження та зміцнення їх здоров'я. Соціальна профілактика сприяє формуванню загальної готовності індивіда до конструктивної взаємодії в сучасному складному соціумі з почуттям власної гідності.

1.2. Поняття «кібербулінг» та його класифікація. Причини та особливості виникнення кібербулінгу серед підлітків.

На сьогодні серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів досить серйозною соціальною проблемою стає кібербулінг (кібернасильство, кіберхуліганство, кіберагресія). Особливістю цього виду насильства є те, що воно може відбуватися як виключно у віртуальному світі, так і включати в себе ще й насильницькі дії фізичного характеру (наприклад, зйомки бійок, знущань, цькування з подальшим розміщенням таких фото, відео в мережі Інтернет). Це такий собі симбіоз фізичного та психологічного насильства, що створює загрозу фізичному, психічному здоров'ю й навіть життю дітей [23].

Явища цькування і кібербулінгу мають системну природу. А це значить, що причина явища не в індивідуальних особливостях учасників, а виникає як правило, з багато суміжних, інколи непомітних внесків багатьох людей. Явище має свою логіку розвитку, починаючись з малого може, за відсутності адекватного реагування дорослих перетворитись на жахіття і призвести до

трагедій. На жаль, кібербулінг лишається, як правило, непомітною, а нанесена ним шкода невидимою.

За даними американської компанії Harris Interactive, 43 % американських підлітків у віці 13 – 17 років постійно стикаються з феноменом кібербулінгу, який відбувається в Інтернеті або з використанням інших електронних пристроїв [56]. На жаль, в Україні подібна статистика не ведеться, але про поширеність таких випадків можна судити за результатами окремих досліджень і з повідомлень засобів масової інформації.

Вітчизняні дослідники для опису явища цькування, переслідування, насильства у віртуальному просторі або з використанням інформаційно-комунікаційних пристроїв використовують такі поняття, як «кібербулінг», «кіберпереслідування», «кібернасильство», «кіберагресія» тощо. Але сьогодні найбільш поширений термін – «кібербулінг».

Термін походить з англійської мови і створено від двох слів: кібер (позначає віртуальне опосередковане комп'ютером середовище) і булінг (походить від англ. bull – бик, бугай, а в переносному значенні – дуже велика, сильна чи агресивна персона) і позначає процес лютого, завзятого нападу; близькі за смислом дієслова українською мовою – задирати, прискіпуватися, провокувати, дошкуляти, тероризувати, цькувати [36].

Кібербулінг – це напади з метою завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту (е-мейл), миттєві повідомлення («аску» – ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на веб-сайтах, в соціальних мережах; діють через текстові повідомлення або через зображення (фото, відео); до кібербулінгу відносять також терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [38, с. 159]. Кібербулінг кидає новий виклик батькам, освітянам, іншим дорослим, які спілкуються з дітьми, адже він начебто і не є реальним, але, на жаль, шкода, яку він завдає – повністю реальна.

Вивчаючи поняття кібербулінгу науковці мають різні підходи до його трактування, розглянемо декілька варіантів тлумачення даного поняття.

П. Сміт трактує кібербулінг як агресивні, навмисні дії, що здійснюються групою або окремою особою з використанням електронних форм комунікації, повторно чи з плином часу проти жертви, яка не може захистити себе [55].

На думку С. Монкс, кібербулінг – це насильницькі, принизливі або загрозові дії однієї дитини на адресу іншої за допомогою електронних засобів зв'язку, таких як стільникові телефони, веб– сайти, соціальні мережі сайтів, Інтернет-групи [60].

За визначенням Л. Найдьонова, кібербулінг – це новітня форма агресії, що передбачає жорстокі дії з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину з використанням інформаційно-комунікаційних засобів: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж тощо [37, с. 4].

М. Фадєєва зазначає, що кібербулінг – це агресивна поведінка певної особи (найчастіше підлітки), яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) [51, с. 24].

Кібербулінг (як в решті й традиційний булінг) – це цілий континуум (такий собі впорядкований набір) різних форм поведінки. На мінімальному полюсі континууму знаходяться жарти, які навіть неможливо розпізнати як булінг. На іншому ж, радикальному полюсі – психологічний віртуальний терор завдає непоправної шкоди, призводить до суїцидів і смерті. Ключовим для визначення кібербулінгу є розуміння, що така багаторазово повторювана агресивна поведінка має довільний(а не випадковий, мимовільний) характер, містить задум нашкодити людині і базується на дисбалансі влади (фізичної сили, соціального статусу в групі). Здобуття чи утримання будь– якої форми нерівності, соціальної ізоляції, відчуження, виключення з комунікації тощо – це внутрішня прихована суть будь-якого булінгу [37].

Кібербулінг являє собою низку різних форм поведінки. Американки Робін Ковальскі, С'юзан Лімбер і Патріція Агатстон виділили вісім типів поведінки [58], характерних для кібербулінгу:

1.Перепалки, або флеймінг (від англ. flaming – пекучий, гарячий, полум'яний) – обмін короткими гнівними і запальними репліками між двома чи більше учасниками, використовуючи комунікаційні технології. Найчастіше за все розгортається в «публічних» місцях Інтернету, на чатах, форумах, дискусійних групах, інколи перетворюється в затяжну війну. На перший погляд, флеймінг – це боротьба між рівними, але в певних умовах вона теж може перетворитися на нерівноправний психологічний терор. Так неочікуваний випадок може привести жертву до сильних емоційних переживань, особливо на тому відтинку часу, коли вона не знає, хто серед учасників яку займе позицію, наскільки її позиція буде підтримана значущими учасниками.

2.Нападки, постійні виснажливі атаки (англ. harassment) – найчастіше це залучення повторюваних образливих повідомлень, спрямованих на жертву (наприклад, сотні СМС – повідомлень на мобільний телефон, постійні дзвінки) з перевантаженням персональних каналів комунікації. На відміну від перепалки, атаки більш тривалі й односторонні. У чатах чи на форумах (місця розмов у Інтернеті) нападки теж трапляються, в онлайн– іграх нападки найчастіше використовують гріфери – група гравців, які за мету ставлять не перемогу в певній грі, а руйнацію ігрового досвіду інших учасників.

3.Обмовлення, зведення наклепів (denigration) – розповсюдження принизливої неправдивої інформації з використанням комп'ютерних технологій. Це можуть бути і текстові повідомлення, і фото, і пісні, які змальовують жертву в шкідливій, інколи сексуальній манері. Жертвами можуть ставати не тільки окремі підлітки, трапляється розсилка списків (наприклад, «хто є хто», або «хто з ким спить» в класі, школі), створюються спеціальні «книги для критики» (slambooks), в яких розміщуються жарти про однокласників, де також можуть розміщуватись наклепи, перетворюючи

гумор на техніку «списку групи ненависті», з якого вибираються мішені для тренування власної злости, зливання роздратування, переносу агресії тощо.

4.Самозванство, втілення в певну особу (impersonation) – переслідуюч позиціонує себе як жертву, використовуючи її пароль доступу до її аккаунту в соціальних мережах, блогу, пошти, системи миттєвих повідомлень тощо, а потім здійснює негативну комунікацію. Організація «хвилі зворотних зв'язків» відбувається, коли з адреси жертви без її відому відправляються ганебні провокаційні листи її друзям і близьким за адресною книгою, а потім розгублена жертва неочікувано отримує гнівні відповіді. Особливо небезпечним є використання імперсоналізації проти людей, включених до «списку груп ненависті», адже наражає на реальну небезпеку їхнє життя.

5.Ошуканство,видурювання конфіденційної інформації та її розповсюдження – отримання персональної інформації в міжособовій комунікації і передача її (текстів, фото, відео) в публічну зону Інтернету або поштою тим, кому вона не призначалась.

6.Відчуження (остракізм), ізоляція. Будь-якій людині, особливо в дитинстві, притаманно сприймати себе або в якійсь групі, або поза нею. Бажання бути включеним у групу виступає мотивом багатьох вчинків підлітка. Виключення із групи сприймається як соціальна смерть. Чим у більшій мірі людина виключається із взаємодії, наприклад, у грі, тим гірше вона себе почуває і тим більше падає її самооцінка. У віртуальному середовищі виключення також наражає на серйозні емоційні негаразди, аж до повного емоційного руйнування дитини. Онлайн відчуження можливе в будь-яких типах середовищ, де використовується захист пароллями, формується список небажаної пошти або список друзів. Кібер-остракізм проявляється також через відсутність швидкої відповіді на миттєві повідомлення чи електронні листи.

7.Кіберпереслідування – це дії з прихованого вистежування переслідуваних і тих, хто тиняється без діла поруч, зазвичай зроблені нишком,

анонімно, з метою організації злочинних дій, фізичного насильства, побиття. Відстежуючи через Інтернет необережних користувачів, злочинець отримує інформацію про час, місце і всі необхідні умови здійснення майбутнього нападу.

8.Хепіслеппінг (від англ. happyslapping – щасливе ляскання) – відносно новий вид кібербулінгу, який починався в англійському метро, де підлітки прогулюючись пероном раптом ляскали один одного, в той час як інший учасник знімав цю дію на мобільну камеру. В подальшому за будь-якими відеороликами, в яких записано реальні напади, закріпилась назва хепіслепінг. Відеоролики нападів з метою гвалтування чи його імітації інколи ще називають хоппінг – наскок (особливо поширений в США). Ці відеоролики розміщують в Інтернеті, де його можуть продивлятися тисячі людей, зазвичай без жодної згоди жертви. Інша форма хепіслепінгу – це передавання сюжетів мобільними телефонами. Починаючись як жарт, хепіслепінг може завершитись трагічно, як це сталося із 18– річним Трістоном Крістмасом, якого група хлопців побила для того, щоб зняти відео для Інтернету, а коли він, ударившись головою, помирає кинутий на підлозі, вбивця і спостерігачі пішли продовжувати вечірку. З'явилося поняття буліцид – загибель жертви внаслідок булінгу, вважається злочином і хепіслепінг, якщо призводить до таких трагічних наслідків.

Також можна виділити імовірні особистісні стратегії залучення до кібербулінгу [58, с. 58]:

- 1) це стратегія реваншу – діти, що зазнали нападок у реальному житті, можуть спробувати бути булерами у віртуальному середовищі;
- 2) втеча від нудьги, розваги без усвідомлення можливих трагічних наслідків розвитку подій, спровокованих кібербулінгом;
- 3) посилення реального булінгу інформаційно-комунікаційними технологіями, що створює феномен комплексного мультимодального булінгу.

В межах цієї останньої стратегії особистісний профіль агресора–переслідувача може бути перенесений із багаторічних досліджень традиційного булінгу (див. Додаток А).

За даними стратегіями американський юрист з питань Інтернет-безпеки, директор одного із найпопулярніших спеціалізованих сайтів Перрі Афтаб виділив чотири типи портретів дітей-булерів [28]:

1) «мстивий ангел» (борець за справедливість, найчастіше реалізує першу стратегію реваншу),

2) «погані дівчата» (найчастіше реалізує другу стратегію втечі від нудьги, цей тип має невдалу назву, адже хоча дівчата складають більшість цього типу булерів, з нудьги до кібербулінгу вдаються також і хлопці),

3) «спраглий влади» (третя стратегія – бажання отримати контроль, авторитет, використовуючи при цьому інших людей),

4) «ненавмисний» тип – це відсутність власної мотивації чи будь-якої стратегії, але залучення до кібербулінгу через негативні відповіді на провокації у «зворотній хвилі» та інших формах.

Здійснений аналіз дає змогу дійти висновку, що під поняттям кібербулінг ми розуміємо систематичні умисні дії, що здійснюються однією особою або групою осіб із використанням інформаційно-комунікаційних засобів відносно іншої особи, з метою завдання шкоди, що можуть здійснюватися на пряму, або анонімно і можуть призвести до низки негативних наслідків в результаті створення ситуації напруження, тиску, залякування, переслідування.

Розглянувши поняття кібербулінг, варто зрозуміти природу цього явища серед підлітків, чому воно існує й «набирає обертів», необхідно визначити, які причини та явища суспільного життя цьому сприяють.

Причини кібербулінгу в підлітковому середовищі складні й надзвичайно різноманітні. Класифікують їх за різними ознаками. Найбільш поширено їх класифікують на [15]:

- 1) персональні (суб'єктивні);
- 2) соціальні (об'єктивні).

Персональні чинники, які впливають на формування агресивної поведінки загалом і з використанням інформаційно-комунікаційних засобів зокрема, є такі:

- схильність до агресії та хибне уявлення про те, що агресивні дії щодо іншої особи припустимі;
- прагнення до переваги, першості, що у свою чергу, додає авторитету в очах друзів й однолітків. У підлітковому віці «відстань» у стосунках між батьками та дітьми збільшується, часто авторитет батьків (педагогів) обернено пропорційно авторитету найближчих друзів. На цьому етапі соціалізації дитини одним із головних бажань є бажання здобути авторитет серед однокласників (однолітків);
- наявність комплексу неповноцінності, наслідком якого є заздрість, іноді помста за образи;
- нудьга, при якій агресія відіграє роль розваги;
- компенсація за невдачі в навчанні або особистих стосунках (стан фрустрації);
- відсутність навичок розв'язувати конфлікти або їх уникати (у зв'язку з юним віком);
- різке звуження простору соціальної взаємодії дітей. Проблема сучасного інформаційного суспільства в тому, що люди загалом і підлітки зокрема набагато менше почали спілкуватися особисто, без використання електронно-комунікаційних пристроїв і мережі Інтернет;

- особливості характеру неповнолітнього, зокрема такі, як занижена самооцінка, скритність, низький рівень емпатії.

До соціальних чинників, які сприяють поширенню кібербулінгу, можна зарахувати такі:

1. Недостатнє усвідомлення суспільством явища кібербулінгу серед школярів як соціальної проблеми. Дорослі часто не обізнані щодо наявних загроз для підлітків у віртуальному світі.

2. Негативний вплив сім'ї. Сім'я – первинний інститут соціалізації дитини. Неспроможність сучасної сім'ї забезпечити потреби дитини в турботі, ігнорування її інтересів, жорстоке ставлення, пропаганда сили в сім'ї – усе це впливає на формування агресивності з боку дитини. Остання не тільки не набуває позитивного досвіду, а й шукає у віртуальному світі компенсації за відсутність уваги батьків (чи навпаки, від їх тиску) або за жорстоке поводження з боку батьків.

3. Відсутність послідовної, науково обґрунтованої державної політики запобігання насильству загалом і кібербулінгу зокрема. Лише за останні роки почали діяти «телефони довіри», кризові центри, притулки для жертв насильства. Але практично відсутні освітні, реабілітаційні програми для підлітків, навчальні програми для батьків, схильних до насильства, і батьків, діти яких стали жертвами будь-якого насильства (у тому числі й віртуального). У деяких країнах (США, Канаді) такі програми вже існують.

4. Низький рівень обізнаності батьків щодо небезпеки, які приховує віртуальний світ, і недостатній рівень професійної підготовленості вчителів, психологів стосовно реагування на факти кібербулінгу. Адміністрації загальноосвітнього навчального закладу необхідно вести пропаганду недопустимості насильства ні в якому вигляді, у тому числі й із використанням новітніх технічних засобів комунікації. Педагоги повинні бути професійно підготовлені до бесід із дітьми на теми насильства, у тому числі з

використанням інформаційно-комунікаційних засобів і мережі Інтернет, володіти навичками розв'язання проблеми такого насильства між дітьми. Це необхідно для того, щоб жертва не залишалась із проблемою наодинці, а агресор усвідомлював, що жоден випадок булінгу та кібербулінгу не залишиться безкарним.

5. Всеохоплююча «тоталітарна» пропаганда насильства через засоби масової інформації та в Інтернеті. За останні 40 років у світі було проведено більше ніж 1000 досліджень, присвячених впливові телебачення й кінематографії на дітей. Дослідження проводилися в багатьох країнах світу серед хлопчиків і дівчат, котрі належать до різних рас, національностей і соціальних груп. Проте результати досліджень були практично ідентичні: агресія на екрані робить дітей більш агресивними до людей і неживих предметів. Вони поступово починають уважати насильство способом вирішення проблем і втілювати побачене в реальному житті [20, с. 33]. Багато підлітків після перегляду сюжетів із картинами жорстокості, агресивності, самогубств ідентифікують себе з кіногероями й діють відповідно. Насильство стає більш зухвалим, підтвердженням чому є наявність великої кількості відео в Інтернеті, на яких зафіксовані бійки, знущання та інші жорстокі дії школярів щодо один одного. Віртуальне середовище, у якому відбувається кібербулінг, дає агресорам змогу відчувати себе менш уразливими та менш відповідальними за свої дії. Для успішного захисту дітей від насильства в Інтернеті, необхідно залучення батьків, учителів, громадських організацій, державних установ тощо.

6. Відсутність належного соціально-правового механізму захисту від насильства серед школярів загалом і його кіберформи. На сьогодні чинне законодавство не містить визначення поняття булінгу й кібербулінгу. Тому вести статистику та юридично кваліфікувати вияви насильства й кібернасильства дуже важко. Обліковуються лише випадки, коли такі дії призвели до серйозних наслідків, відповідальність за які передбачена

кримінальним кодексом України або Кодексом законів про адміністративні правопорушення України.

Серед опосередкованих причин поширення кібербулінгу можна назвати й те, що дорослі (батьки, вчителі та ін.) найчастіше не можуть надати адекватної допомоги дитині, оскільки не володіють досвідом і знаннями щодо вказаної комунікації в кіберпросторі. А також – побоювання дітей бути позбавленими можливості користування сучасними гаджетами, тому в більшості випадків вони й не звертаються по допомогу до дорослих. Серед особливостей прояву кібербулінгу можна виокремити наявність анонімності, швидкий доступ до Інтернету, скритість, адже виявити це явище в підлітковому середовищі досить складно, так як самі діти скривають наявність його в своєму житті. Діти приховують будь-які непорозуміння чи образи в інтернеті, часто це трапляється за страху, що інші можуть про це дізнатися і будуть глузувати або батьки дізнавшись обмежать доступ до мережі Інтернет та інші.

Розглянувши причини кібербулінгу у підлітковому середовищі, варто звернути увагу на особливості їх прояву. Спостереження за такими підлітками допоможе соціальному педагогу вчасно виявити проблему і запобігти її подальшому розвитку.

Виявити кібербулінг досить важко, бо він у підлітковому середовищі має свої особливості [37]:

- молодь спілкується між собою частіше приховано від дорослих, а спілкування у всесвітній мережі Інтернет, позбавляє дорослих здійснювати контроль;
- швидше і багатоадресне розповсюдження інформації;
- частіше кіберпереслідувачі знають, кого вони переслідують, а їх жертви не завжди знають, хто переслідує їх;
- перебування в інтернеті може бути анонімним;

- знижене почуття відповідальності кібербулера;
- жертви кібербулінгу, як і жертви інших форм насильства, приховують факти кібербулінгу по відношенню до себе (страх переслідувачів, та батьків, які можуть обмежити доступ до мобільного телефону, інтернету).

Кібербулінг може проявлятися у таких формах [12]:

- відправка неприємних за змістом, образливих або погрозливих повідомлень, фотографій, листів, відеозаписів;
- телефонні дзвінки з погрозами або мовчанням;
- образливі висловлювання на форумах (в чатах);
- видавання себе за когось іншого в чатах та форумах, в текстових повідомленнях, з негідними висловлюваннями та образами;
- отримування СПАМу – розсилки вище зазначеного змісту.

Кібербулінг може здійснюватися у двох основних формах: персоніфікованій, яка передбачає адресну розсилку інформації жертві, та неперсоніфікованій, що полягає в розповсюдженні інформації жертві й поширенні її в публічному інформаційному просторі для невизначеного кола осіб, створюючи навколо жертви в референтних соціальних групах (клас, двір, школа) негативну обстановку неповаги, приниження, засудження, ізоляції тощо. Друга форма кібербулінгу є значно більш суспільно небезпечною [13].

Незважаючи на те що кібербулінг характеризується найвищим рівнем прихованості порівняно з усіма іншими видами насильства, існує ще латентний кібербулінг. Це прихована агресія, за якої поведінка кібербулера замаскована під звичайну бесіду щодо обміну думок, дискусію тощо, тобто вона не позиціонує себе як агресивну. Знаряддям образ є сарказм, іронія, провкативна поведінка тощо. Метою такої поведінки є образи, провокація конфлікту, здобуття інформації особистого характеру з подальшим її використанням у хуліганських або злочинних цілях тощо [12].

1.3. Протидія кібербулінгу в світовій практиці та Україні.

У світі діють різні практики попередження та протидії кібербулінгу. Спеціальний представник Генерального секретаря ООН виділяє 5 таких практик, вплетених у законодавство тієї чи іншої країни [21]:

1. Держава не ухвалює окремого законодавства з протидії кібербулінгу. Це у тому випадку, коли існуючі норми кримінального законодавства щодо домагань, цькування, розкриття особистої інформації забезпечують достатній захист. Такі норми можуть доповнюватись цивільно-правовими заходами, зокрема із залученням омбудсмена чи інституту захисту персональних даних.

2. Включення до законодавства правопорушень, пов'язаних з кібербулінгом, зокрема: переслідування учнів, публікацію інтимних фото без згоди, опосередковане домагання та видавання себе за іншу особу в інтернеті.

3. Закон надає можливість особі звертатися до суду за образи через інтернет, у тому числі вимагати відповідних забороняючих приписів. Ці приписи можуть включати заборону контактувати з особою, обмеження користування засобами комунікацій або навіть тимчасове чи постійне вилучення засобу комунікації, за допомогою якого здійснювався булінг.

4. Створюється окремий інститут, до повноважень якого належить питання кібербулінгу та інших порушень прав людини через інформаційні технології.

5. Законодавство покладає значні повноваження на освітні заклади. Це просвітницькі програми, які інформують людей щодо можливих засобів захисту, відповідних послуг. Це дозволяє школам накладати дисциплінарні санкції щодо дітей для захисту прав (включно з виключенням або відстороненням від навчального процесу або заборонаю спілкування з постраждалим/ою від цькувань).

Таке законодавство діє у Мексиці, Перу, Швеції, Японії та інших країнах. Наприклад, якщо кібербулінг трапився в межах школи, застосовуються освітні заходи. Так, в Ірландії, Португалії, Великій Британії та Швеції від шкіл вимагається затвердити політику поведінки для захисту прав дитини від кібербулінгу [27].

У Великій Британії школи теж мають затвердити політику та заходи щодо протидії та запобіганню кібербулінгу. Згідно з ними, вчителі можуть конфіскувати мобільні телефони в учнів, просити дитину розкрити повідомлення або контент на своєму телефоні, щоб з'ясувати, чи мало місце цькування, а також накладати дисциплінарні стягнення до дітей, що відмовляються співпрацювати [21].

У США існує багатошарова система протидії булінгу, яка складається з державного впливу на освітню систему та регіональних антибулінгових політик, окрім того, є велика кількість громадських організацій, які здійснюють моніторинг, контроль, просування законодавчих ініціатив, профілактику булінгу, реабілітацію жертв або соціалізацію і патронат булерів.

Близько сорока дев'яти штатів США – за винятком Монтани – запровадили «шкільну політику», яка зобов'язує всі школи під їхньою юрисдикцією мати офіційну політику, яка допоможе виявити кібербулінг у своїх школах та вжити необхідних заходів проти нього. Сорок вісім штатів включили закони про кіберзалякування або переслідування в Інтернеті, тоді як сорок чотири штати запровадили кримінальні санкції за кіберзалякування або електронні переслідування. Сорок п'ять штатів надали школам юридичні санкції за вжиття необхідних заходів для дисциплінування своїх учнів у разі кібербулінгу, а шістнадцять штатів мають закони, які дозволяють школам відстежувати діяльність своїх учнів за межами навчального закладу [41].

У багатьох країнах для захисту дітей діють лінії допомоги, гарячі лінії та програми підтримки. У Греції створено телефонний додаток Cyberkid App, що

дозволяє дітям безпосередньо спілкуватись з підрозділом кіберзлочинності та звертатись у поліцію.

В Італії пропонують використовувати червону кнопку, яка дозволить дітям одразу повідомляти в поліцію про інциденти. Швеція, крім лінії допомоги, пропонує послуги онлайн-підтримки, де через електронну пошту, чат або форум діти можуть допомогти одне одному.

Міністерство освіти та науки України надає рекомендації щодо створення безпечного освітнього середовища та попередження і протидії булінгу (цькуванню). Керівник закладу освіти в межах наданих йому повноважень повинен забезпечувати створення у закладі освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу (цькування) [21].

Є певні стандартні вимоги щодо антибулінгових законів, які можна враховувати в разі ухвалення Україною законів щодо протидії булінгу. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» не має жодних рекомендацій чи інструкції щодо антибулінгової політики, яку мають здійснювати заклади освіти, оскільки закон не передбачає освіти фахівців щодо профілактики булінгу та реагування на його прояви. Тобто, хоча зазначений закон покладає на учасників освітнього процесу обов'язки здійснювати антибулінгову політику та дотримуватись її вимог, контролювати її належне виконання, але все ж має формальний характер, бо не містить самого механізму боротьби з булінгом та кібербулінгом. А запропоновані урядовцями плани заходів протидії кібербулінгу переважно охоплюють лише час навчання та обмежені стінами освітнього закладу [8].

В Україні діє Всеукраїнська Кампанія проти кібербулінгу Docudays UA, яка займається активною протидією кібербулінгу в країні. Кампанія створила низку роликів, де висвітлюється проблема онлайн-цькування. Також команда Міністерства цифрової трансформації спільно з ЮНІСЕФ створила освітній

серіал про кібербулінг для підлітків. Експерти/ки Всеукраїнської Кампанії рекомендують проводити консультації з дітьми і залучати їх до впровадження освітніх програм у школах.

Також Міністерство цифрової трансформації у співпраці з ЮНІСЕФ та за інформаційної підтримки Міністерства освіти і науки України, Координаційного центру з надання правової допомоги та Міністерства юстиції України випустило чат-бот «Кіберпес». У чат-боті можна дізнатись про те, як діяти дітям, батькам і вчителям у випадку кібербулінгу.

За допомогою у випадках кібербулінгу можна звернутися до поліції, Української Гельсінської спілки з прав людини, Національної дитячої «гарячої» лінії, Служби освітнього омбудсмена та ін.

Можемо виділити дещо спільне у боротьбі з онлайн-цькуванням в різних країнах - це превентивні заходи. Тобто легше запобігати кібербулінгу інформуванням, освітніми програмами, ніж шукати найбільш ефективні інструменти покарання за онлайн-цькування.

Програми профілактики кібербулінгу мають включати роботу не лише з дітьми, а й з вчителями та батьками. Для успішної профілактики цього явища вчителі повинні бути достатньо компетентними, а батьки – обізнаними у питаннях кібербулінгу та способах його протидії. Профілактика буде більш ефективною якщо педагогічні працівники, батьки та учні будуть співпрацювати та взаємодіяти між собою.

Таким чином, у емпіричній частині нашого дослідження потрібно вивчити рівень обізнаності педагогів та уявлень батьків щодо явища кібербулінгу та його профілактики.

Висновки до розділу 1

На сьогодні, серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів досить серйозною соціальною проблемою є кібербулінг. Науковці мають різні підходи до трактування поняття кібербулінгу. Узагальнюючи підходи, під поняттям кібербулінг ми розуміємо знущання, приниження, агресивні напади або загрозові дії, що здійснюються однією особою або групою осіб із використанням інформаційно-комунікаційних засобів відносно іншої особи.

Особливістю прояву кібербулінгу являється наявність анонімності, швидкий доступ до інтернету, скритість. Виявити це явище в підлітковому середовищі досить складно, так як самі діти приховують наявність його в своєму житті.

Причини кібербулінгу класифікують за такими ознаками: персональні (у нападників: схильність до агресії, схильність до використання образ, пригнічень, невірноваженість; у жертв: чутливість, закомплексованість, боязкість, тривожність та пригніченість), соціальні (у нападників: самоствердження через образу іншого, низький рівень духовних цінностей; у жертв: соціальна ізольованість, спілкування переважно з дорослими, високий рівень духовних цінностей). Найбільш поширеною причиною кібербулінгу саме серед підлітків є прагнення до переваги, першості, що на думку підлітка, додає авторитету в очах друзів й однолітків.

У світі діють різні практики попередження та протидії кібербулінгу. Найефективнішим способом є у подоланні цієї проблеми є профілактика. У багатьох країнах акцент щодо протидії кібербулінгу зроблений на законах та покаранні за вчинення цькувань. Що ж до України, то єдиного механізму боротьби з булінгом та кібербулінгом не виявлено. Впровадженням профілактичних програм має займатися освітній заклад на свій розсуд. В Україні діє Всеукраїнська Кампанія проти кібербулінгу Docudays UA, яка займається активною протидією кібербулінгу в країні.

Важливою складовою у ефективній профілактиці кібербулінгу є взаємодія всіх дотичних до неї сторін: соціального педагога, вчителів, батьків та учнів. Саме тому важливим є обізнаність педагогів та батьків у питаннях кібербулінгу та способах його протидії.

РОЗДІЛ II. УЯВЛЕННЯ БАТЬКІВ ТА РІВЕНЬ ОБІЗНАНОСТІ ПЕДАГОГІВ ЩОДО ЯВИЩА КІБЕРБУЛІНГУ ТА ЙОГО ПРОФІЛАКТИКИ

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження, характеристика вибірки.

У ході емпіричного дослідження нами були використані наступні методи:

- 1) змістовний аналіз сайтів стосовно безпеки дітей в інтернеті;
- 2) контент-аналіз текстів спілкування у батьківських групах;
- 3) анкетування вчителів;
- 4) анкетування батьків.

Змістовний аналіз сайтів передбачав розгляд за такими критеріями:

- Інформація про явище;
- Запобігання кібербулінгу;
- Захист у випадку кібербулінгу.

Було проаналізовано такі сайти:

- Кампанія проти кібербулінгу <https://cyber.bullyingstop.org.ua/>
- UNICEF Україна <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying>
- Міністерство освіти та науки України <https://mon.gov.ua/ua>

Контент-аналіз текстів спілкування у батьківських групах у Facebook, де батьки спілкуються на вільні теми. Було проаналізовано 144 публікації. Одиницями аналізу були слова та словосполучення: кібербулінг, профілактика, протидія, безпека в інтернеті. Завдяки цим словам можна зрозуміти як часто батьки спілкуються на теми кібербулінгу та безпеки в інтернеті, чи зіштовхувалися вони з явищем кібербулінгу, чи хвилюють їх питання профілактики та протидії. Було проаналізовані такі групи:

- Батьки SOS <https://www.facebook.com/groups/1447547535497898>
- Батьківство <https://www.facebook.com/groups/302876619776236>
- Батьківська спілка <https://www.facebook.com/groups/bspilka>

Анкета для педагогічних працівників, які працюють з підлітками (Додаток А). Анкета містить 13 запитань. Анкета має такі блоки:

1. Володіння комп'ютерними технологіями. Кібербулінг – цькування за допомогою цифрових засобів, в тому числі і комп'ютера. Важливо з'ясувати який рівень володіння КТ мають вчителі, які працюють з дітьми, чи вміють знаходити інформацію та використовувати її.
2. Ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу. Вчителі велику кількість часу взаємодіють з учнями, які багато часу проводять в інтернеті. Тому вчителі мають знати про таке небезпечне явище, що відбувається через мережу Інтернет, як кібербулінг, з яким часто стикаються учні.
3. Наявність кібербулінгу в закладі освіти. Важливо зрозуміти чи існує проблема кібербулінгу у школі та чи звертаються учні за допомогою до вчителів. Між вчителями та учнями мають бути довірливі стосунки, щоб учні могли розповісти про свої проблеми та не боятися попросити допомоги.
4. Профілактика кібербулінгу. Цей блок має на меті з'ясувати як та хто займається профілактикою кібербулінгу у закладі освіти. Важливо з'ясувати чи виконує соціальний педагог свої професійні обов'язки та чи залучені інші працівники школи.
5. Протидія кібербулінгу, потреба у підвищенні компетентності у цій сфері. З'ясувати думку вчителів щодо того, як і хто може подолати кібербулінг та чи потрібно їм підвищити свої знання стосовно цього явища. Тут важливо дізнатися чи вважають вчителі найкращим способом запобігання є профілактика та що у профілактиці мають брати участь всі учасники освітнього процесу.

Анкета для батьків дітей-підлітків (Додаток В). Анкета містить 13 запитань. Питання анкети для педагогічних працівників та анкети для батьків віддзеркалюються.

Анкета для батьків має такі блоки:

1. Володіння комп'ютерними технологіями. Батьки мають бути на одній хвилині з дітьми та вміти користуватися комп'ютером. Високий рівень володіння КТ означає те, що батьки можуть знайти потрібну інформацію, можуть слідкувати за соціальними мережами своїх дітей, допомогти дітям у оволодінні комп'ютерної грамотності.

2. Ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу. Кібербулінг зачасту виникає за межами школи, батьки мають знати все про це явище, щоб допомогти дитині не потрапити у ситуацію кібербулінгу. Важливо з'ясувати, що батьки зараз знають про явище кібербулінгу.

3. Уявлення щодо поширення кібербулінгу. Зрозуміти чи стикались батьки з ситуацією кібербулінгу та чи зверталися до них стосовно питань кібербулінгу. Діти не мають боятися розповідати батькам про кібербулінгу, а батьки в свою чергу не мають засуджувати дітей, а повинні формувати довірливі стосунки у родині.

4. Профілактика кібербулінгу в навчальному закладі. Встановити чи проводиться профілактика та хто її проводить у навчальному закладі, де вчиться дитина. Важливим є з'ясувати чи знають взагалі батьки, які заходи профілактичні чи просвітницькі проводять у школі та що їх має проводити соціальний педагог.

5. Подолання кібербулінгу, потреба у підвищенні знань у цій сфері. З'ясувати думку батьків щодо того, як і хто може подолати кібербулінг та чи потрібно їм підвищити свої знання стосовно цього явища. Тут важливим є чи згадують батьки про профілактику та чи напишуть себе як того, хто може подолати проблему.

Вибірка: вчителі та соціальні педагоги закладів загальної середньої освіти, які працюють з підлітками та батьки, які мають дітей підліткового віку. Важливим принципом відбору була постійна взаємодія досліджуваних з підлітками, тому що найчастіше кібербулінгу піддаються саме діти підліткового віку. В анкетуванні взяло участь 32 педагога (включаючи 2 соціальних педагога) з різних середніх загальноосвітніх шкіл, а саме ПЗЗСО – ліцей «Інтеграл», с. Гатне, та Білоцерківська загальноосвітня школа №17, а також 20 батьків дітей – підлітків.

2.2. Уявлення батьків щодо явища кібербулінгу серед підлітків.

Змістовний аналіз сайтів, таких як: Кампанія проти кібербулінгу , UNICEF Україна, Міністерство освіти та науки України показав, що за першим критерієм на всіх трьох сайтах розкритий зміст поняття «кібербулінг». Кампанія проти кібербулінгу надає статистичні дані щодо поширеності кібербулінгу, сайт МОН України – користування соціальними мережами. На сайті UNICEF Україна міститься інформація про наслідки до яких призводить кібербулінг. Також, на сайті Кампанія проти кібербулінгу є інформація про види кібербулінгу. Інформації про причини та ознаки не виявлено.

Аналіз за другим критерієм щодо запобігання явища кібербулінгу показав, що основна інформація, яка міститься на сайтах стосується саме запобігання. Кампанія проти кібербулінгу створили буклет для батьків та дітей, який пояснює, як розпізнати кібербулінг і куди звертатися дітям та/чи батькам дітей, які опинились у ситуації кібербулінгу, цей буклет є у вільному доступі на сайті. Також міститься низка анімацій заснованих на реальних історіях школярів, які змогли захиститися від кібербулінгу.

На сайті UNICEF Україна пишуть про захист даних та надсилання скарг в соціальних мережах (Facebook/Instagram/Twitter), а також розроблений освітній серіал «Про кібербулінг для підлітків». На сайті МОН України є

багато посібників, які МОН пропонує використовувати батькам і педагогам для навчання дітей безпечному користуванню інтернетом.

За третім критерієм ми виявили різні механізми захисту, які пропонують нам сайти. МОН України надає інформацію щодо чат-бота «Кіберпес». Чат-бот у Telegram і Viber допоможе дізнатись, як визначити кібербулінг, як самостійно видалити образливі матеріали з соціальних мереж, а також куди звертатись за допомогою.

Сайт Кампанії проти кібербулінгу подає низку організацій та їх номери куди можна звернутись у разі кібербулінгу. Це: Українська Гельсінська спілка з прав людини, Національна дитяча «гаряча» лінія, поліція та координаційний центр з надання правової допомоги. Гарячі лінії допомоги дітям та молоді також є на сайті UNICEF Україна.

Отже, змістовний аналіз сайтів виявив: недостатність інформації про кібербулінг, а саме про ознаки, види та причини цього явища; велику кількість та різноманітність інформації стосовно запобігання та захисту від ситуації кібербулінгу; список посібників для батьків та педагогів для навчання дітей безпечному користуванню інтернетом; відсутність інформації спрямованої до соціального педагога.

Контент-аналізом було охоплено 144 публікації, які були опубліковані за останні три місяці:

- Група Батьки SOS – 87 публікацій.
- Група Батьківство – 32 публікації.
- Група Батьківська спілка – 25 публікацій.

Контент-аналіз текстів груп батьківського спілкування показав:

Слово «кібербулінг» зустрічалось у 4 публікаціях, це 3% від загальної кількості публікацій.

Слово «профілактика» зустрічалось у 9 публікаціях, що становить 6% проаналізованих публікацій.

Слово «протидія» зустрічалось у 3 публікаціях, що становить 2% від загальної кількості публікацій.

Словосполучення «безпека в інтернеті» зустрічалось у 6 публікаціях, що становить 4% від загальної кількості публікацій.

Можемо зробити висновок, що в батьківській групах дуже рідко обговорюються теми стосовно кібербулінгу, безпеки в інтернеті, профілактики та протидії. Це означає, що потрібно підвищувати рівень обізнаності батьків щодо явища кібербулінгу, важливості протидії та профілактики, а також необхідності безпеки в інтернеті.

Проаналізуємо результати опитування батьків, які мають дітей підліткового віку. В ході відповіді за першим блоком, який стосувався рівня володіння комп'ютерними технологіями, маємо наступні результати:

Рівень володіння комп'ютерними технологіями батьки оцінили наступним чином: 30% - 9 та 8 балів - високий рівень; 10% - 7 балів - рівень вище середнього; 45% - 6 балів – середній рівень; 15% - 5 балів – низький рівень. Ніхто з батьків не оцінив себе максимальною оцінкою 10 балів та не має дуже високого рівня. 55% батьків хотіли б підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями, 45% не хотіли б підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями. Можемо зазначити, що підвищити знання щодо володіння КТ потрібно 70% батьків, але бажання це зробити виявило лише 55% батьків.

Другий блок стосувався того, наскільки обізнані батьки щодо явища кібербулінгу. Аналізуючи відповіді ми виокремили три рівні: високий, середній та низький. Високий рівень: чітко написане визначення кібербулінгу, відповідь розгорнута; вказано більше трьох видів кібербулінгу; більше трьох причин; три або більше трьох ознак. Середній рівень: дано визначення

кібербулінгу; вказано 2-3 види кібербулінгу; 2-3 причини; 2 ознаки. Низький рівень: неповне визначення поняття або його відсутність; вказано одиночні відповіді на інші запитання або відсутність відповідей.

В ході відповіді за другим блоком ми отримали такі результати (див.рис.2.1.):

Визначення кібербулінгу: 15% батьків мають високий рівень знань, 60% – середній рівень, 25% – низький рівень.

Види кібербулінгу: 20% - високий рівень, 35% - середній рівень; 45% - низький рівень. Найчастіше у відповідях згадувалися такі види як обмовляння, погрози та перепалки.

Причини кібербулінгу: 10% - високий рівень, 45% - середній рівень, 45% - низький рівень. Більшість батьків у відповіді вказали таку причину як бажання бути популярним.

Ознаки кібербулінгу: 10% - високий рівень, 30% - середній рівень, 60% - низький рівень.

Як бачимо, відсоток низького рівня переважає, що свідчить про недостатній ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу серед батьків.

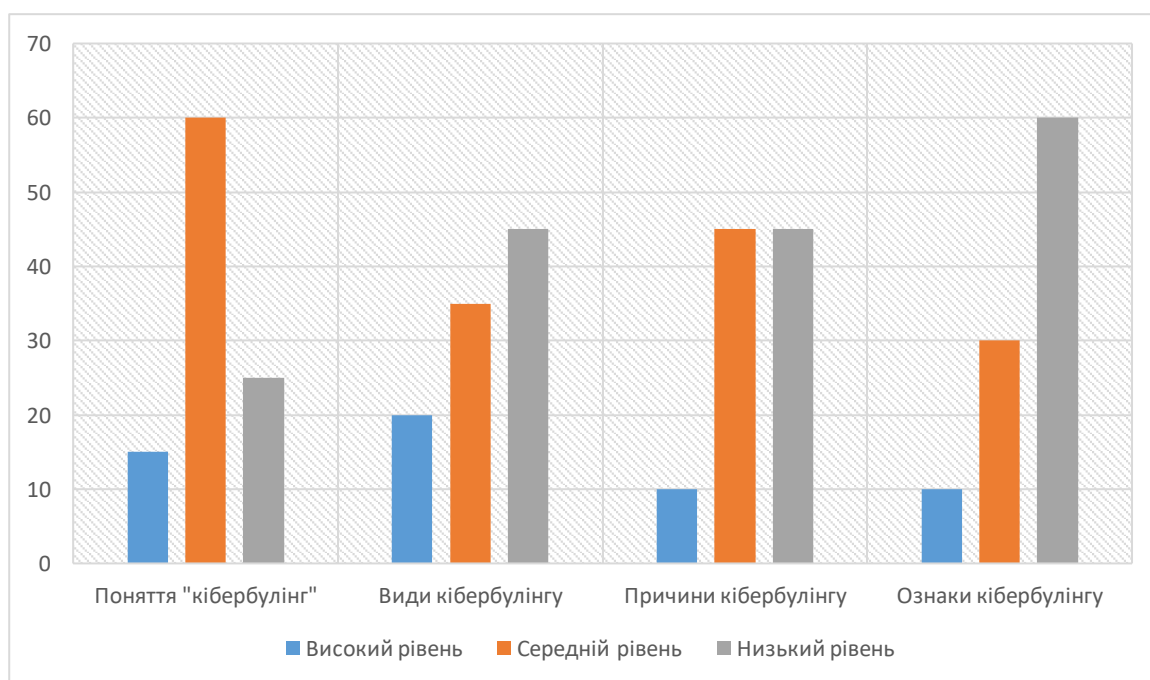

Рисунок 2.1.Відповіді на блок Ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу

Третій блок стосувався уявлень батьків щодо поширення явища кібербулінгу. Наведемо статистичні результати (див.рис.2.2.):

- 30% батьків чули про випадки кібербулінгу серед дітей;
- 70% батьків не чули про випадки кібербулінгу серед дітей;
- до 20% батьків звертались діти стосовно цькувань в Інтернеті;
- до 80% батьків не звертались діти стосовно цькувань в Інтернеті.

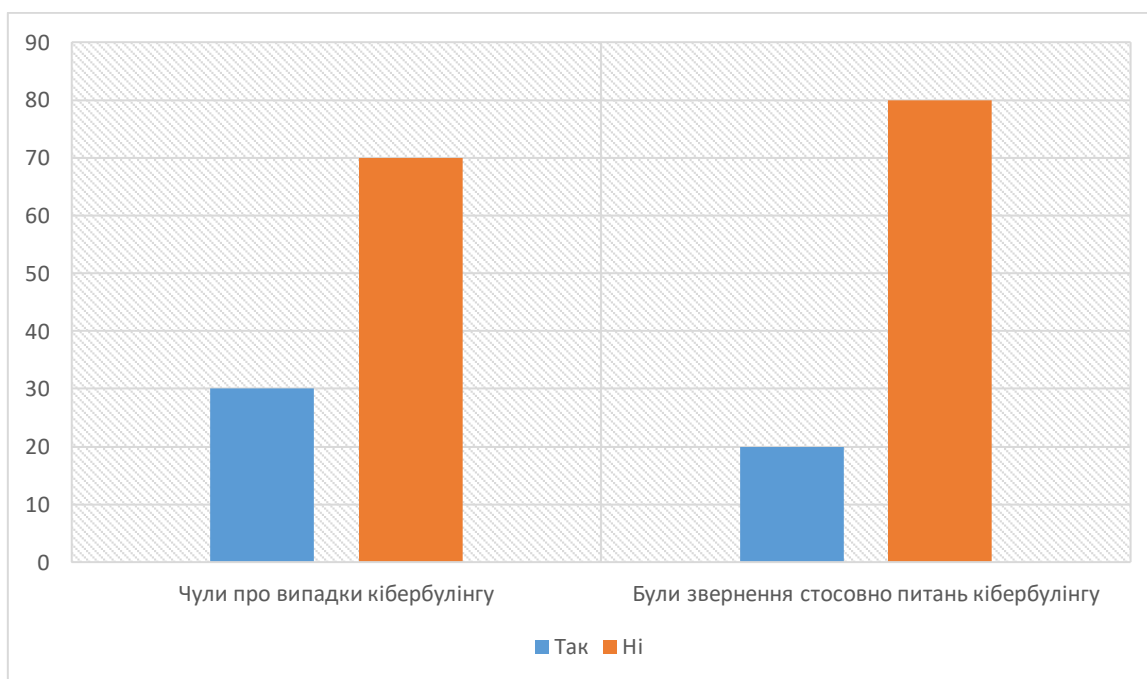

Рисунок 2.2.Відповіді на блок Уявлення щодо поширення кібербулінгу

В ході відповіді за четвертим блоком, який стосувався профілактики кібербулінгу в навчальному закладі, маємо наступні результати (див.рис.2.3.):

Відповіді на перше запитання розподілились так: 25% – високий рівень (вказали про перегляд роликів, проведення тестів, дискусій); 35% – середній рівень (згадали лекції, обговорення теми); 40% – низький рівень (відповідь «не знаю» або відсутність відповіді). Можемо побачити, що досить великий відсоток батьків навіть не знають, які профілактичні заходи проводяться та чи проводять взагалі.

Щодо того, хто проводить профілактичні заходи у школі 30% отримали високий рівень, так як згадали у відповіді соціального педагога; 50% – середній рівень (написали що класні керівники, педагог – організатор); 20 % – низький рівень (ніхто не проводить або відповідь відсутня).

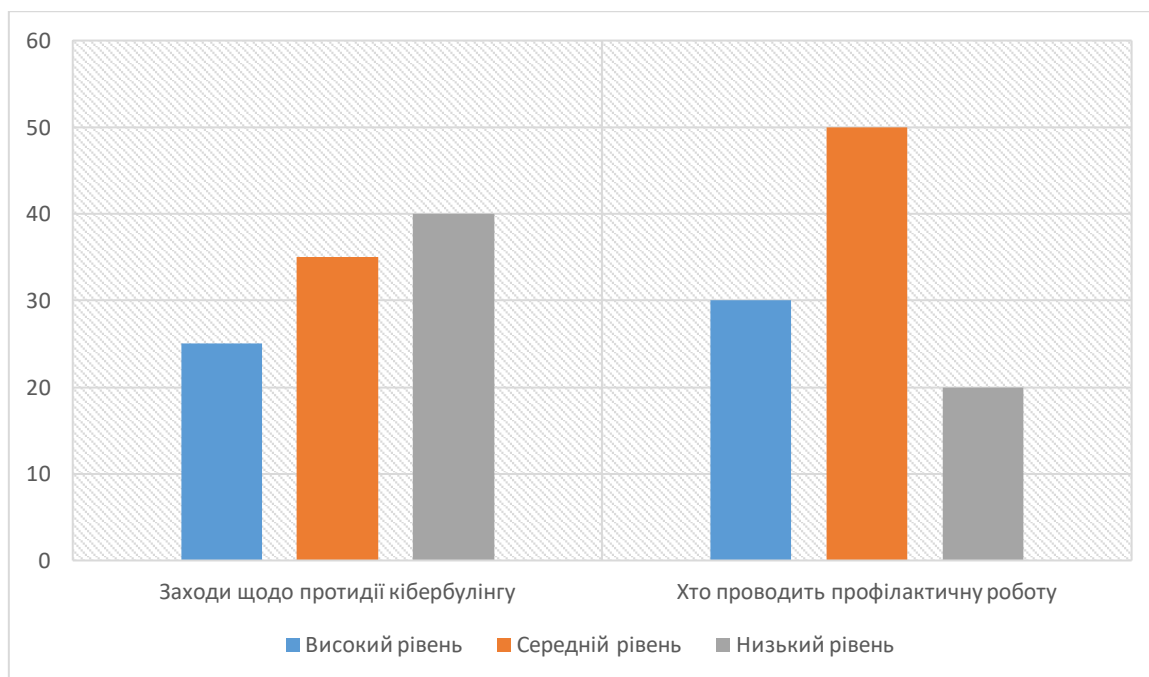

Рисунок 2.3. Відповіді на блок Протидія кібербулінгу в навчальному закладі

П'ятий блок стосувався подолання кібербулінгу, потреби у підвищенні знань у цій сфері.

Стосовно того, хто здатний приняти кібербулінг ми розподілили відповіді таким чином: високий рівень – згадані як вчителі, соціальний педагог, адміністрація школи, поліція так і батьки; середній рівень – батьки та вчителі; низький рівень – школа чи вчителі. Ми отримали наступні результати: високий рівень виявили у 20% батьків; середній рівень – 25%; низький рівень – 55%.

Щодо подолання кібербулінгу відповіді ми поділили на рівні таким чином: високий рівень – згадали про запобігання явищу, здобуття знань стосовно способів подолання; середній рівень – написали про контроль дитини,

обізнаність, покарання за законом; низький рівень – не дали відповіді. 25% мають високий рівень, 60% – середній рівень та 15% – низький рівень.

Стосовно того, чи вважають батьки себе достатньо обізнаними у питанні профілактики кібербулінгу 10% вважають, що так, 90% вважають, що ні.

Виходячи з результатів анкетування можемо побачити, що 55% батьків мають не достатній рівень володіння комп'ютерними технологіями, більш ніж 44% мають низький ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу, 30% батьків стикалися з ситуацією кібербулінгу, 40% не знають про протидію кібербулінгу в навчальному закладі, 55% вважають, що питаннями профілактики має займатися лише школа та 90% батьків вважають себе не достатньо обізнаними у питаннях захисту від кібербулінгу. Отже, необхідним є підвищення рівня обізнаності батьків з питань кібербулінгу, його профілактики та протидії. Соціальний педагог навчального закладу має залучати батьків у профілактичну роботу, а також проводити з ними просвітницькі заняття.

2.3. Рівень обізнаності педагогічних працівників щодо явища кібербулінгу та його профілактики серед підлітків.

Проаналізуємо результати опитування серед педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти, які працюють з підлітками. В ході відповіді за першим блоком, який стосувався рівня володіння комп'ютерними технологіями, маємо наступні результати:

Свій рівень володіння комп'ютерними технологіями вчителі оцінили наступним чином: 16% – 10 балів, тобто дуже високий рівень; 34% – 9 та 8 балів – високий рівень; 41% – 7 балів – рівень вище середнього та 9% – 6 балів – середній рівень. Цікаво те, що ніхто з вчителів не обрав бал нижчий за 6, тобто низького рівня володіння КТ немає. 34% вчителів хотіли б підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями, 66% не хотіли б підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями.

Проаналізувавши відповіді до другого блоку, ми виокремили три рівня обізнаності: високий, середній та низький. Високий рівень: чітко написане визначення кібербулінгу, відповідь розгорнута; вказано більше трьох видів кібербулінгу; більше трьох причин; три або більше трьох ознак. Середній рівень: дано визначення кібербулінгу; вказано 2-3 види кібербулінгу; 2-3 причини; 2 ознаки. Низький рівень: неповне визначення поняття або його відсутність; вказано одиночні відповіді на інші запитання або відсутність відповідей. Маємо наступні результати (див.рис.2.4):

Визначення кібербулінгу: 35% вчителів мають високий рівень знань, 56% – середній рівень, 9% – низький рівень.

Види кібербулінгу: 13% - високий рівень, 62% - середній рівень; 25% - низький рівень.

Причини кібербулінгу: 22% - високий рівень, 62% - середній рівень, 16% - низький рівень. Найбільш згадуваними причинами кібербулінгу були: самоствердження, бажання бути популярним, низька самооцінка.

Ознаки кібербулінгу: 13% - високий рівень, 59% - середній рівень, 28% - низький рівень.

Як бачимо середній рівень переважає, що свідчить про достатню обізнаність щодо явища кібербулінгу.

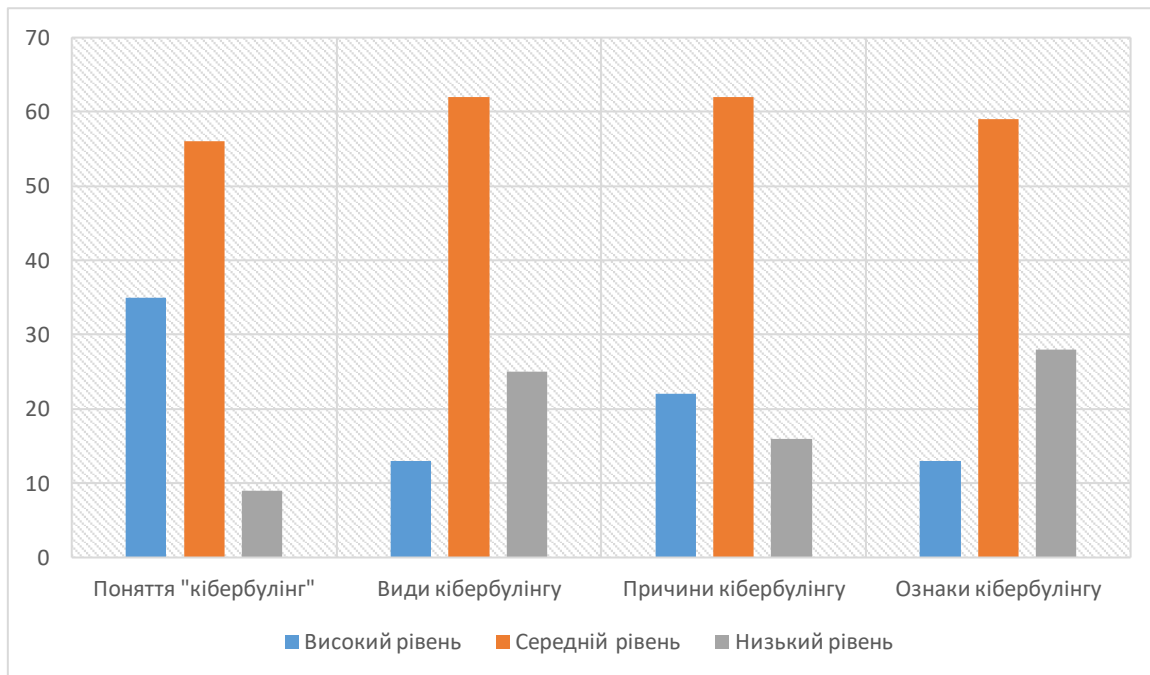

Рисунок 2.4. Відповіді на блок Ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу

За третім блоком, що стосувався наявності кібербулінгу в закладі освіти маємо наступні результати (див.рис.2.5.):

- 22% вчителів чули про випадки кібербулінгу серед учнів своєї школи;
- 78% не чули про випадки кібербулінгу серед учнів своєї школи;
- до 9% зверталися учні з проблемами цькування в інтернеті;
- до 91% не зверталися учні з проблемами цькування в інтернеті.

Таким чином, можна стверджувати, що явище кібербулінгу присутнє в закладі, але за допомогою звертаються менше людей, ніж було випадків.

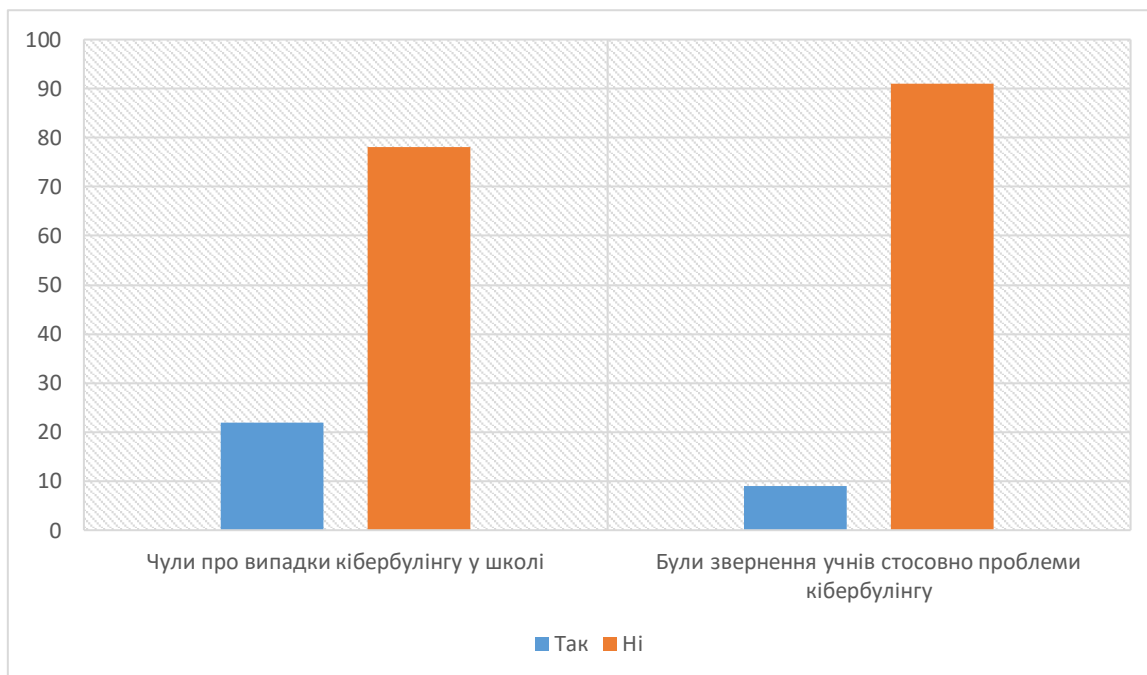

Рисунок 2.5. Відповіді на блок Наявність кібербулінгу в закладі освіти

Четвертий блок стосується профілактики кібербулінгу. Відповіді на перше запитання блоку ми розкласифікували наступним чином: високий рівень – названі різноманітні методи профілактики (інформаційні, інтерактивні, використання ІКТ); середній рівень – методи, які мають інтерактивну складову (ігри, вправи, дискусії); низький рівень – лише методи, які мають інформаційний характер (інформаційне повідомлення, лекція, обговорення). Таким чином, 19% педагогів мають високий рівень, 56% – середній рівень, 25% – низький рівень. В профілактиці кібербулінгу важливо застосовувати всі методи, особливо інтерактивні форми, як бачимо четвертина педагогів вказали лише про інформаційний характер профілактики, який має низьку профілактичну дію.

Стосовно того, хто проводить профілактичну роботу у закладі освіти 100% педагогів відповіли – «соціальний педагог», а 22% вказали також і класного керівника. Це показує нам, що соціальний педагог виконує свої професійні обов’язки у закладі освіти.

П'ятий блок стосувався протидії кібербулінгу, потреби у підвищенні компетентності у цій сфері.

Відповіді, стосовно того, хто здатний припинити кібербулінг ми розділили у такий спосіб: високий рівень – згадані як вчителі, соціальний педагог, адміністрація школи, поліція так і батьки; середній рівень – батьки та вчителі; низький рівень – школа чи вчителі. Високий рівень отримали 28% педагогів, середній рівень – 56% педагогів та низький рівень 16% педагогів. 84% педагогів згадали у своїх відповідях як вчителів так і батьків, що свідчить про обізнаність щодо важливості співпраці школи та батьків задля ефективної профілактики.

Щодо того, як можна подолати кібербулінг 81% педагогів згадали профілактику, з них 28% – написали про кримінальну відповідальність за законом; 19% вказали на обмеження часу сидіння в Інтернеті. Більшість педагогів визнають, що профілактика кібербулінгу найкращий спосіб боротьби з ним.

Стосовно того, чи вважають вчителі себе достатньо компетентними у питанні профілактики кібербулінгу, 16% – дали ствердну відповідь, 84% не вважають себе достатньо компетентними у питанні профілактики кібербулінгу.

Спираючись на результати анкетування можемо побачити, що достатній рівень володіння комп'ютерними технологіями мають 91% педагогів, найвищий показник щодо ступеня обізнаності щодо явища кібербулінгу знаходиться на середньому рівні (близько 60%), 22% педагогів стикалися з ситуацією кібербулінгу в закладі освіти, 25% вказали лише про інформаційний характер профілактики, 81% вчителів мають достатній рівень знань стосовно протидії кібербулінгу та 84% не вважають себе достатньо компетентними у питанні профілактики кібербулінгу. Педагоги показали середній рівень теоретичних знань з питань профілактики кібербулінгу та є необхідність у

підвищенні рівня практичних знань та навичок. Отже, соціальний педагог навчального закладу має проводити профілактично – просвітницьку роботу також і з педагогічними працівниками та підвищувати їхню компетентність у питанні протидії кібербулінгу.

Висновки до розділу 2

Змістовний аналіз сайтів стосовно безпеки дітей в інтернеті виявив, що інформація щодо ознак, причин та видів кібербулінгу на досліджуваних сайтах міститься не в повному обсязі або відсутня. Найбільшу кількість та різноманітність інформації присвячено запобіганню та захисту від ситуації кібербулінгу. Міститься велика кількість посібників для вчителів та батьків для навчання дітей безпечному користуванню інтернетом, але для соціального педагога окремих посібників не виявлено.

Контент-аналіз текстів груп батьківського спілкування виявив, що батьки дуже рідко обговорюють теми стосовно кібербулінгу, безпеки в інтернеті, профілактики та протидії. Батьки не розуміють небезпеку такого явища як кібербулінг.

Анкетування серед батьків виявило, що 55% батьків мають не достатній рівень володіння комп'ютерними технологіями, більш ніж 44% мають низький ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу. 30% батьків чули про випадки кібербулінгу серед дітей, а до 20% батьків зверталися діти стосовно питань кібербулінгу.

Не знають про протидію кібербулінгу в навчальному закладі 40% батьків, 55% вважають, що питаннями профілактики має займатися лише школа. Не вважають себе достатньо обізнаними у питаннях захисту від кібербулінгу – 90% батьків.

Анкетування серед педагогічних працівників виявило, що достатній рівень володіння комп'ютерними технологіями мають 91% педагогів, найвищий показник щодо ступеня обізнаності щодо явища кібербулінгу знаходиться на середньому рівні (близько 60%).

З ситуацією кібербулінгу в закладі освіти стикалися 22% педагогів, але лише до 9% вчителів зверталися учні з проблемами цькування в інтернеті. Чверть (25%) педагогів вказали лише про інформаційний характер

профілактики, зазначаючи, що в школі проводяться лише виховні години та лекції. 81% вчителів мають достатній рівень знань стосовно протидії кібербулінгу, проте 84% не вважають себе достатньо компетентними у питанні профілактики кібербулінгу.

РОЗДІЛ III. МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КІБЕРБУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ

3.1. Порівняльний аналіз уявлень батьків та педагогів щодо небезпеки кібербулінгу.

Розробка моделі соціально – педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків передбачає порівняння результатів уявлень батьків та педагогів щодо небезпеки кібербулінгу. Завдяки аналізу можна виявити на що повинна бути спрямована модель.

За результатами анкетування батьків та педагогічних працівників можемо зробити порівняльний аналіз. Розглянемо результати по першому блоку «Володіння комп'ютерними технологіями» (див.табл.3.1.).

Таблиця 3.1.

Рівень володіння КТ	Вчителі	Батьки
Дуже високий	16%	0%
Високий	34%	30%
Вище середнього	41%	10%
Середній	9%	45%
Низький	0%	15%

Як бачимо, рівень володіння комп'ютерними технологіями вищий у педагогів. Цікаво те, що жоден педагог не має низького рівня, а жоден з батьків – дуже високого. Не велика різниця між показниками знаходить на високому рівні, у вчителів це 34%, а у батьків 30%. Найбільший показник у вчителів (41%) знаходиться на рівні вище середнього, у батьків (45%) на середньому рівні. Це свідчить про те, що більша кількість батьків потребує підвищення рівня володіння комп'ютерними технологіями.

Другий блок «Ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу» (див.табл.3.2.).

Таблиця 3.2.

Рівень обізнаності	Вчителі	Батьки
Високий	21%	14%
Середній	60%	42%
Низький	19%	44%

Переважаючий рівень серед вчителів – середній, серед батьків – низький. Очевидно, що батьки погано обізнані щодо явища кібербулінгу. Вчителі очікувано мають кращі показники за батьків, тому що професійна діяльність вчителя має охоплювати знання про кібербулінг.

Третій блок стосувався уявлень батьків щодо поширення кібербулінгу та наявності кібербулінгу в закладі освіти (див.табл.3.3.).

Таблиця 3.3.

Наявність кібербулінгу	Вчителі	Батьки
Чули про випадки	22%	30%
Діти звертались з проблемами цькування	До 9%	До 20%

Це означає, що явище кібербулінгу більш поширене за межами школи та, що більш довірливі стосунки з дітьми мають батьки. Вчителям потрібно формувати дружні відносини з учнями.

Четвертий блок «Профілактика кібербулінгу» (див.табл.3.4.).

Таблиця 3.4.

Методи профілактики	Вчителі	Батьки
Всі методи (інформаційні, інтерактивні, використання ІКТ)	19%	0%
Інтерактивні методи (дискусії, ігри, вправи) Перегляд відеороликів	56%	25%
Лекції, виховні години	25%	35%
Без відповіді	0%	40%

Вчителі знають більше методів профілактики кібербулінгу, більше половини (56%) згадали інтерактивні методи, які є важливими та дієвими у запобіганні негативних явищ. Також, можемо побачити, що досить великий відсоток батьків (40%) навіть не знають, які методи профілактики існують.

Соціального педагога як того, хто проводить просвітницькі заходи, виховні години щодо запобігання кібербулінгу згадали 100% вчителів та 30% батьків. Це свідчить про те, що батьки або не знають обов'язків соціального педагога або в школі, де навчається їхня дитина не проводять такі заняття.

П'ятий блок, який стосується подолання та протидії кібербулінгу (див.табл.3.5.).

Таблиця 3.5.

Здатні припинити кібербулінг	Вчителі	Батьки
Педагогічні працівники, батьки, адміністрація школи, поліція	28%	20%

Педагогічні працівники, батьки	56%	25%
Педагогічні працівники	16%	55%

Більша частина батьків (55%) вважає, що припинити кібербулінг можуть і повинні педагогічні працівники. Вчителі ж розуміють важливість взаємодії між педагогічними працівниками та батьками. Важливим у протидії та профілактиці кібербулінгу є взаємодія всіх учасників освітнього процесу: вчителів, батьків та учнів.

Отже, порівнюючи результати батьків та вчителів щодо небезпеки кібербулінгу, ми бачимо, що за всіма блоками батьки мають нижчу обізнаність, ніж вчителі. Зважаючи на те, наскільки рідко спілкуються батьки стосовно питань кібербулінгу, завданням соціального педагога є насамперед просвіта батьків. До профілактики соціальний педагог має залучати не тільки учнів, а ще й батьків та вчителів.

3.2. Модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти

За результатами теоретичного та емпіричного дослідження нами запропонована Модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти (див.рис.3.1.).

Рисунок 3.1. Модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти

Модель включає взаємодію усіх учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, таких як: соціальний педагог, інші педагогічні працівники, учні та батьки учнів. Одним із напрямків роботи соціального педагога є профілактична (просвітницька) робота. Тому головним суб'єктом профілактичної діяльності є соціальний педагог. Саме він та залучені ним спеціалісти, мають проводити профілактичні заходи для педагогів, учнів та батьків.

Між складовими моделі існують такі зв'язки: соціальний педагог – вчителі, соціальний педагог – учні, соціальний педагог – батьки, вчителі –

учні, батьки – діти. Соціальний педагог є керуючою та координуючою ланкою, який організовує взаємодію учасників освітнього процесу. Організуючи взаємодію з педагогічним колективом, батьками учнів, соціальний педагог вирішує три основні завдання: 1) створює у школі сприятливі умови для саморозвитку та самореалізації особистості дитини; 2) досягає єдності, односпрямованості у розв'язанні соціально-педагогічних завдань; 3) формує відносини співпраці, взаємної довіри між вчителями, учнями та батьками.

Важливим є проведення профілактичних заходів з вчителями школи, які повинні вміти розпізнавати кібербулінг; знати як реагувати та як діяти в ситуації кібербулінгу; розумітися на особливостях прояву кібербулінгу та методах запобігання цьому явищу. Адже вчителі проводять багато часу з учнями та у більшості випадків помічають зміни у поведінці своїх вихованців.

Просвіта батьків щодо явища кібербулінгу і тих зусиль, які сприяють його подоланню – також дуже важлива складова ефективної профілактики, адже віртуальні знущання відбуваються, як правило в позаурочний час. Якщо батьки розмовляють у родині про використання інтернету загалом, то в таких родинях діти більше звертаються по допомогу при зіткненні з кібербулінгом. Тобто, не підсилення контролю за дитячою поведінкою в інтернеті, а саме розмови про правила і норми взаємодії у віртуальному просторі – найкращий шлях впливу батьків. Батькам потрібно надати знання про те, як запобігти кібербулінгу і як діяти у відповідь спрямованих проти дитини нападів.

Ми виокремили 5 етапів профілактики кібербулінгу:

Етап 1. Підвищення комп'ютерної грамотності. Цей етап передбачає оволодіння набором знань та навичок користування комп'ютерними технологіями, які забезпечують доступ до сучасних засобів обробки і поширення інформації. Педагогам та батькам потрібно надати інформацію про те, якими програмами і інтернет-ресурсами, соціальними мережами переважно користуються діти, як забезпечити приватність в цих програмах,

захист персональних даних, як заблокувати повідомлення з небажаного джерела. Учням надати знання стосовно кібербезпеки: як правильно шукати інформацію в інтернеті, як захистити себе в мережі, яку інформацію не можна надавати про себе тощо.

Етап 2. Навчання медіакультури. Медіакультура передбачає здатність людини взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитись в інформаційному середовищі, критично оцінювати інформацію в інтернеті. Важливо вміти розпізнавати маніпуляції та фейки, правильно формулювати запитання, щоб аналізувати ситуацію, знати, як перевіряти пост на правдоподібність. Це варто вміти як дорослим так і дітям.

Етап 3. Формування обізнаності щодо явища кібербулінгу. На цьому етапі учасники освітнього процесу мають чітко знати, що таке кібербулінгу, які є види, ознаки та причини кібербулінгу, чому кібербулінг такий небезпечний та як вберегтись від нього. Надання рекомендацій щодо запобігання кібербулінгу.

Етап 4. Діагностика. Діагностика передбачає здатність виявити кібербулера та жертву. Вчителі та батьки мають знати характеристики кібербулера та характеристики потерпілого від знущань. Для школи можливе створення бази інструментарію для діагностування явища кібербулінгу у закладі освіти.

Формування взаємоповаги один до одного. Для учнів на цьому етапі важливо сформувати толерантне ставлення до інших, звільнитись від упередженого ставлення та нав'язування ярликів. Якщо діти будуть приймати та з повагою ставитися до інших явище булінгу та кібербулінгу будуть рідше виникати.

Етап 5. Протидія, захист. Це напевно найголовніший етап у профілактиці. Соціальний педагог має розробити алгоритм дій у випадку ситуації кібербулінгу. Кожен учасник освітнього процесу має знати як діяти та куди можна звернутися з проблемою, тобто як і кому повідомляти у випадку виникнення ситуації кібербулінгу.

Для реалізації етапів профілактики доречно використовувати такі форми та методи роботи: тренінгові та інтерактивні заняття, міні-лекції, перегляд освітніх відеороликів, використання психологічних та рольових ігор, робота в парах, робота в групах, дискусії, рефлексії, використання методу кейсів, створення рекомендацій чи буклетів, зустріч з фахівцями.

Ця модель має здійснюватися на рівні первинної профілактики. Первинна профілактика проводиться з усіма учасниками освітнього процесу і полягає у створенні безпечного освітнього середовища, підвищення психологічної культури дітей, батьків, педагогів; створення сприятливого мікроклімату в учнівських та педагогічних колективах, формування конструктивних навичок спілкування, стресостійкості, особистісної толерантності, адекватної самооцінки, впевненості в собі.

Висновки до розділу 3

Батьки не розуміють всієї небезпеки кібербулінгу та мають нижчий рівень обізнаності стосовно профілактики цього явища, ніж вчителі. Не зважаючи на те, що вчителів є більш обізнаними, покращувати та підвищувати ступінь своїх знань їм теж потрібно. Саме тому, завданням соціального педагога є включення вчителів та батьків у профілактичні та просвітницькі заходи, забезпечення взаємодії між вчителями, батьками та учнями.

Модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків включає взаємодію усіх учасників освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти: соціального педагога, учнів, вчителів, батьків. Модель включає таких 5 етапів: підвищення комп'ютерної грамотності; навчання медіакультури; формування обізнаності щодо явища кібербулінгу; діагностика та формування взаємоповаги учнів один до одного; протидія, захист.

Важливим є дотримання етапів моделі профілактики та використання різноманітних форм та методів роботи: тренінгові та інтерактивні заняття, міні-лекції, перегляд освітніх відеороликів, використання психологічних та рольових ігор, робота в парах, робота в групах, дискусії, рефлексії, використання методу кейсів, створення рекомендацій чи буклетів, зустріч з фахівцями. Модель має здійснюватися на рівні первинної профілактики.

ВИСНОВКИ

У результаті теоретичного та емпіричного дослідження проблеми соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу у підлітковому середовищі ми прийшли до наступних висновків:

1. На сьогодні, серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів досить серйозною соціальною проблемою є кібербулінг. Науковці мають різні підходи до трактування поняття кібербулінгу. Узагальнюючи підходи, під поняттям кібербулінг ми розуміємо знущання, приниження, агресивні напади або загрозові дії, що здійснюються однією особою або групою осіб із використанням інформаційно-комунікаційних засобів відносно іншої особи. Серед основних причин виникнення кібербулінгу виділяють: персональні (у нападників: схильність до агресії, схильність до використання образ, пригнічень, неврівноваженість; у жертв: чутливість, закомплексованість, боязкість, тривожність та пригніченість), соціальні (у нападників: самоствердження через образу іншого, низький рівень духовних цінностей; у жертв: соціальна ізольованість, спілкування переважно з дорослими, високий рівень духовних цінностей). Серед ключових особливостей прояву кібербулінгу у підлітковому середовищі є: наявність анонімності, швидкий доступ до інтернету, скритість. Виявити це явище в підлітковому середовищі досить складно, так як самі діти приховують наявність його в своєму житті.

2. Основними змістовими компонентами соціальної роботи щодо профілактики кібербулінгу у підлітковому середовищі є: 1) соціально-психологічна просвіта учнів, педагогів, батьків; 2) створення позитивного психологічного клімату в навчальному закладі і родині; 3) психолого-педагогічна діагностика тенденцій кібербулінгу; 4) соціально-психологічне консультування учнів; 5) системна робота соціально-психологічної служби школи щодо формування навичок протистояння кібербулінгу, спрямована на

формування у підлітків активної соціальної позиції, підвищення загального рівня емоційної культури, розвиток навичок цілепокладання та здатності до саморегуляції, вироблення здатності протистояти зовнішнім і внутрішнім чинникам насилля, розвитку критичного мислення; 6) систематичний моніторинг і облік змін у характері й поведінці учнів; 7) переадресація кібербулінгової справи до правоохоронних органів за необхідності.

3. Дослідження уявлень батьків та рівень обізнаності педагогів щодо явища кібербулінгу та його профілактики показало, що батьки мають нижчу обізнаність, ніж вчителі. Більш ніж 44% батьків мають низький ступінь обізнаності щодо явища кібербулінгу, 60% вчителів мають середній рівень. Явище кібербулінгу більш поширене за межами школи, так як стикалися з ситуацією кібербулінгу 30% батьків та 22% вчителів. Вчителі знають більше різноманітних методів профілактики кібербулінгу, більше половини (56%) згадали про інтерактивні методи. 40% батьків не знають, які методи профілактики кібербулінгу застосовуються у школі. На думку 55% батьків припинити кібербулінг можуть школа та вчителі, такий же відсоток вчителів вважають, що батьки мають таку ж важливу роль у подоланні кібербулінгу, як і вчителі.

4. Модель соціально-педагогічної профілактики кібербулінгу серед підлітків у закладах загальної середньої освіти включає взаємодію усіх учасників освітнього процесу, таких як: соціальний педагог, інші педагогічні працівники, учні та батьки учнів. Одним із напрямків роботи соціального педагога є профілактична (просвітницька) робота. Соціальний педагог є керуючою та координуючою ланкою, який організовує взаємодію учасників освітнього процесу. Саме він та залучені ним спеціалісти, мають проводити профілактичні заходи для педагогів, учнів та батьків.

Модель включає 5 етапів:

- 1.Підвищення комп'ютерної грамотності передбачає підвищення знань та навичок користування комп'ютерними технологіями, інформування про програми і інтернет-ресурси, соціальні мережі якими переважно користуються діти, здобуття навичок кібербезпеки.
- 2.Навчання медіакультури – навчання здатності взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитись в інформаційному середовищі, критично оцінювати інформацію в інтернеті.
- 3.Формування обізнаності щодо явища кібербулінгу. Набуття знань щодо ознак, причин, видів, особливостей прояву та способів подолання кібербулінгу.
- 4.Діагностика – здатність виявити кібербулера та жертву. На цьому ж етапі сформувати взаємоповагу учнів один до одного – звільнення від упередженого ставлення та нав'язування ярликів іншим.
- 5.Протидія, захист. Набуття знань стосовно того, як діяти та куди можна звернутися з проблемою кібербулінгу, тобто як і кому повідомляти у випадку виникнення ситуації кібербулінгу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>
2. Закон України від 01.01.2021 року № 2145-XII «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України «Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькуванню) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» від 23.12.2019 року № 1646 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20#Text>
4. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти» від 26.02.2020 року № 293 <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-> [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-ta-protidiyu-bulingu-ckuvannyu-v-zakladah-osviti>
5. Лист Міністерства освіти і науки України «Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню)» від 14.08.2020 року № 1/9-436 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-ckuvannyu>
6. Абсалямова К.З. Булінг у середовищі молодшої школи – соціально-психологічні й особистісні аспекти / К.З. Абсалямова, О.Л. Луценко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Психологія. - 2013. - № 1046, вип. 51. - С. 216-221.

7. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 208 с.

8. Безпека дітей в Інтернеті. Міністерство освіти і науки України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/bezpeka-ditej-v-interneti>

9. Булінг та кібербулінг у підлітковому середовищі. Статистичні дані щодо булінгу серед підлітків України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/bullying-cyberbylling-teens-Ukraine>

10. Вітюк Н. Р. Кібербулінг як загроза психологічній безпеці особистості школяра / Н. Р. Вітюк // Вісник Прикарпатського університету. 2015. № 19. С. 129-138.

11. Губарова О. Безпека дітей в Інтернеті/ О. Губарова // Шкільний світ. – 2011.– №6

12. Данильчук Л. О. Ризики та небезпеки мережі Інтернет: до проблеми інформаційної захищеності дітей / Л. О. Данильчук // Педагогічний дискурс. 2012. № 13. С. 68-71.

13. Дзьоба О. Інтернет-павутинка: Рольова гра / О. Дзьоба // Соціальний педагог.– 2015– № 2. – С.22– 24.

14. «Дівчинка близько місяця терпіла знущання однолітків на сторінці, яку створили від її імені». За матеріалами ТСН. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/shkolyarka-naklala-na-sebe-ruki-cherez-ckuvannya-u-socmerezhi.html>. 2012.

15. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: (посібник для батьків)/ [І. В. Литовченко та ін..] [Електронний ресурс]. - Режим доступа:

<http://www.Nyivstar.ua/f/1/about/about/responsibility/clients/children/manual/A5UNrainia9n.pdf>

16. «Експерти прогнозують збільшення рівня насилля в школах та поширення кібербулінгу в Україні». Український інститут дослідження екстремізму. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://uire.org.ua/category/zahody-uk-uk/page/2/>. 2017.

17. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. К., Сімферополь: Універсум, 2013. 536с.

18. Журавель Т.В. Соціальна профілактика як напрям соціально-педагогічної діяльності / Т. В. Журавель // Соціальна педагогіка : навч. посібник / За заг. ред. О. В. Безпалько; Авт.-кол. О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, Т. Г. Веретенко та ін. : – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.; С. 85–101.

19. Забезпечення психологічної безпеки в навчальному закладі: практичне керівництво / під ред. І.А. Баєва. - СПб.: Речь, 2006. - 288 с.

20. Інтернет-залежність підлітків. Статистичні дані [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pravoslavnews.com.ua/massmedia/internet_zaleznist

21. Кампанія проти кібербулінгу [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://cyber.bullyingstop.org.ua/>

22. Кібербулінг – правові механізми реагування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://imi.org.ua/monitorings/kiberbuling-pravovi-mehanizmy-reaguvannya-i37574> 2021.

23. Кібербулінг: як захистити дитину? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://artefact.live/?p=720>

24. Когутяк Н. Особливості самопрезентації підлітка в середовищі віртуального спілкування: причини кібербулінгу / Н. Когутяк // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-

во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч. 1. – 252 с. 2.

25. Корольчук М. Діти в Інтернеті: реальні загрози віртуального світу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://learning.ua/blog/201811/dity-v-interneti-realni-zahrozy-virtualnoho-svitu/>. 2018.

26. Кочан І. Слова з компонентом кібер- у сучасній українській мові. Вісник Львівського університету: Серія філологічна. 2016. Вип. 63. 279 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_fil_2016_63_32.

27. Кулик Є. В., Дайнека Н. М. Кібербулінг як педагогічна проблема / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/60.pdf>

28. Лапа О.В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді / О.В. Лапа // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Педагогіка, психологія, філософія». – 2013. – Вип. 192(1). – С. 291–298. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192\(1\)_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_ped_2013_192(1)_49)

29. Лубенець І. «Кібернасильство (кібербулінг) серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів». Національний юридичний журнал: теорія і практика; Що таке кібербулінг? Інтернет-тролінг і кібербулінг. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/3/38.pdf>

30. Лютий В.П. Соціальна профілактика негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі: Навчальний посібник – К.: Академія праці і соціальних відносин, 2004.

31. Лях В. В. Стратегії та моделі профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ea.donntu.edu.ua/bitstream/123456789/17719/6/ljax2.pdf>

32. Медіакультура населення України: Інформ. бюл. Черв.2008. За ред. Л.А. Найдьонові, О.Т. Баришпольця. К., 2008. 51 с.

33. Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід: Навчально-методичний посібник / За ред. Л. А. Найдьонові, О. Т. Баришпольця ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. - К. : Міленіум, 2010. - 440 с.

34. Міхеєва О.Ю. Кібербулінг як соціально-педагогічна проблема / О. Ю. Міхеєва М.М. Корнієнко // Young Scientist. – № 11 (63), 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/60.pdf>

35. Найдьонова Л.А. Гуманізація стосунків через подолання цькування в шкільній спільноті / Наук. студії із соц. та політ. психології: Зб. ст. / АПН України, Ін– т соц. та політ. психології. — К.: Міленіум, 2007. — Вип. 17(20). – С. 157– 166.

36. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Л. А. Найдьонова //Методичні рекомендації / Серія: На допомогу вчителю. Вип. 4. – К., 2011. – 34 с.

37. Найдьонова Л.А. Кібербулінг, або Агресія в Інтернеті. Способи розпізнавання і захист дитини: Методичні рекомендації // Соціальний педагог.– 2012– № 12. – С.16– 26

38. Найдьонова Л.А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу : підручник / Л.А. Найдьонова ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград, 2013. – 244 с.

39. Новини ТСН від 11 квітня 2012 р. [Електронний ресурс].)– Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/shkolyarka-naklala-na-sebe-ruki-cherez-ckuvannya-u-socmerezhi.html>.

40. Ожйова О.М. Шкільне насильство: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.04 / О.М. Ожйова; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – С. 10–20.

41. Попередження та протидія насильству у суспільстві (зарубіжний досвід): зб. тез доп. учасників XXI Міжнар. студент. наук.-практ. конф. інозем. мовами, 9 квітня 2020 р., м. Харків, Україна / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 324 с.

42. Посібник для батьків «Кібербулінг та дорослий контент: як вберегти дитину» [Електронний ресурс] / Київстар. Безпечний Інтернет – Режим доступу – <http://bezpeka.kyivstar.ua/materials/articles/article7/>

43. Посібник з Інтернет-безпеки для батьків. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=87>

44. Посібник про булінг «Булінг у школі: що потрібно знати»/Bullying in Schools: What You Need to Know» [Електронний ресурс]/Пола Лангана (Paul Langan)– Режим доступу – <http://kazkarka.com/books/posibnyk-pro-bulinh.html>

45. Прояви агресивності підлітків. Вплив віртуального світу / Оксана Чекстере, Кристина Бетіна // Психолог. – 2014. – № 8 (квітень). – С. 8– 14. – Бібліогр.: 10 назв. Чекстере, Оксана.

46. Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://stop-sexting.in.ua/wp-content/uploads/2020/09/dovidnyk_dlya_pedagogichnyh_pracziivnykiv.pdf 2020.

47. Ролінський В. І. Соціально– педагогічні умови профілактики насильства щодо підлітків : дис. канд. пед. наук : спец. 13.00.05/ В. І. Ролінський.– К., 2005. – 235 с.

48. Семенко Г. Мандруй по мережі Інтернет безпечно // Соціальний педагог.– 2015– № 2. – С.27– 28.

49. Товканець О. С. Профілактичні заходи у попередженні девіантної поведінки неповнолітніх. Сучасний соціокультурний простір–2010: матеріали сьомої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції.

50. «Убивчі забавки в інтернеті. Яку шкоду може завдати кібербулінг». Стоп шкільний терор. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://glavcom.ua/specprojects/stopbullying/ubivchi-zabavki-v-interneti-yaku-shkodu-mozhe-zavdati-kiberbuling-450354.html>. 2017.

51. Фадєєва М.В. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу / М.В. Фадєєва // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія» : зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. 1. – 316 с.

52. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей / Т.Є. Федорченко. – К.: ТОВ «ХІК», 2003. – 128 с.

53. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : навч. посіб / З.М. Шевців. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

54. Cyberbullying in the global playground: reseach from international perspectives / Ed. by Qing Li, Donna Cross, and Peter K. Smith. Willey-Blackwell, 2012. – 312 p.

55. Cyverbullying: It's nature and impactions condary school pupils / [P. Smith, J. Mahdavi, M. Carvalho, S. Fisher, S. Russell, N. Tippett] // Journal of Child Psychology and Psychiatry. – 2008. – Vol. 49. – P. 376– 385.

56. Facts and Statistics on Teens and Technology / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.webwisekids.org/programs-facts-statistics-beseen.html>.

57. How to Prevent Cyberbullying in Schools: Strategies, Tips, & Best Practices [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://blog.syscloud.com/cyberbullying-in-schools>, 2019.

58. Kowalski, Robin M., Limber, Susan P., Agatston, Patricia W. Cyber bullying: bullying in the digital age. – Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 2008. – 218 p.

59. Kumpulainen K. Psychiatric disorders and the use of mental health services among children involved in bullying / K. Kumpulainen, E. Rasanen, K. Puura // Aggressive Behavior. – 2001. – Vol. 27. – Issue 2. – P. 102- 110.

60. Monks C.P. Definitions of bullying: Age difference sinun derstanding of the term, and the role of experience / C.P. Monks, P.K. Smith // British Journal of Development al Psychology. – 2006. – Vol. 24. – P. 801– 821.

61. Scheithauer H. Physical, verbal, and relational forms of bullying among German students: age trends, gender differences, and correlates / H. Scheithauer, T. Hayer, F, Petermann, G. Jugert // Aggressive Behavior. – 2006. – Vol. 32. – Issue 3. – P. 261-275.

ДОДАТКИ

Додаток А

Загальні психологічні характеристики імовірного булера– нападника

(за Олвеус, 1993)

Дитина імовірно може бути схильною до булінгу, якщо вона:

- 1.домінантна особистість, схильна самостверджувати себе з використанням сили;
- 2.неврівноважений темперамент, імпульсивний, легко фрустрований;
- 3.має більш позитивне ставлення до насильства, ніж більшість дітей з його оточення;
- 4.важко підкорюється правилам;
- 5.проявляє мало співпереживання тим дітям, які зазнають нападок;
- 6.часто ставиться агресивно до дорослих;
- 7.добре розмовляє про себе поза межами важких чи незручних ситуацій;
- 8.проявляє і проактивну агресію (наприклад, для досягнення мети), і реактивну агресію (зокрема, у відповідь на провокацію).

Загальні психологічні характеристики імовірної жертви булінгу

(за Олвеус, 1993)

Дитина імовірно може бути жертвою булінгу, якщо вона:

- зазвичай тиха, обачлива, чутлива дитина, яку можна легко зворушити і фруструвати;
- може бути особливо незахищена через нестачу впевненості і страждати від низької самооцінки;
- часто має мало друзів і соціально ізольована;

- може боятися, що їй заподіють шкоду;
- може бути тривожною і пригніченою;
- фізично слабша, ніж більшість однолітків (особливо важливо для хлопчиків);
- вважає, що легше проводити час із дорослими (батьками, учителями, тренерами), ніж з однолітками.

Тривожні сигнали – ознаки діагностики булінгу

(за Олвеус, Лімбер, Міхалік, 1999)

Дитина імовірно стає мішенню традиційного булінгу, якщо вона:

- Приходить додому з порваними, пошкодженими чи загубленими частинами одягу, книжок чи інших предметів, які їй належать
- Має неочікувані поранення, синці, подряпини
- Має мало друзів, або зовсім їх не має
- Здається, що боїться збиратися і йти до школи і повертатися, сідати в автобус, брати участь в організованих формах активності однолітків (клуби тощо)
- Обирає довгий нелогічний шлях, коли йде зі школи додому
- Втрачає інтерес до шкільної роботи або починає її робити наваго гірше, ніж зазвичай
- Виглядає пригніченою, сумною, заплаканою, не має настрою, коли приходить додому
- Часто жаліється на головний біль, болі в шлунку, інші фізичні негаразди
- Тривожно спить і часто сняться погані сни
- Втрачає апетит
- Проявляє тривогу і низьку самооцінку.

Анкета для педагогічних працівників

1. Оцініть свій рівень володіння комп'ютерними технологіями від 1 до 10

2. Чи хотіли б Ви підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями?

Так

Ні

3. Що таке кібербулінг?

4. Які види кібербулінгу ви знаєте?

5. Які ознаки кібербулінгу вам відомі?

6. Які ви знаєте причини кібербулінгу?

7. Чи чули про випадки кібербулінгу серед учнів вашої школи?

Так

Ні

8. Чи звертались до вас учні вашої школи з проблемами цькування в інтернеті?

Так

Ні

9. Які форми та методи застосовуються для профілактики кібербулінгу серед дітей?

10. Хто проводить у вашій школі виховні години, просвітницькі заходи стосовно запобігання кібербулінгу?

11. Хто, на вашу думку, здатний припинити кібербулінг?

12. Як можна подолати кібербулінг?

13. Чи вважаєте ви себе достатньо компетентним у питанні профілактики кібербулінгу?

Так

Ні

Анкета для батьків

1. Оцініть свій рівень володіння комп'ютерними технологіями від 1 до 10
2. Чи хотіли б Ви підвищити рівень володіння комп'ютерними технологіями?
Так
Ні
3. Що таке кібербулінг?
4. Які види кібербулінгу ви знаєте?
5. Які ознаки кібербулінгу вам відомі?
6. Які ви знаєте причини кібербулінгу?
7. Чи чули про випадки кібербулінгу серед дітей?
Так
Ні
8. Чи звертались до вас діти з проблемами цькування в Інтернеті?
Так
Ні
9. Які заходи щодо протидії кібербулінгу проводяться у навчальному закладі вашої дитини?
10. Хто проводить у вашій школі виховні години, просвітницькі заходи стосовно запобігання кібербулінгу?
11. Хто, на вашу думку, здатний припинити кібербулінг?
12. Як можна подолати кібербулінг?

13. Чи вважаєте ви себе достатньо обізнаним у питанні захисту від кібербулінгу?

Так

Ні